

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

СТАРИНЕЦЬ БОГДАН ЮРІЙОВИЧ

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої
політики,
д.е.н., доцент

_____ В. В. Лимар
« _____ » _____ 2024 р.

**КОНЦЕПТ ГЕНОЦИДУ В МІЖНАРОДНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ
ВІДНОСИНАХ**

Спеціальність 291. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії

Магістерська робота

Науковий керівник:
Чарських І.Ю., доцент кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої
політики, к.і.н, доцент

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК

Кулявець В.Г., к.е.н., доцент:

_____ (підпис)

Вінниця – 2024

Старинець Б.Ю. Концепт геноциду в міжнародних інформаційних відносинах. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», освітня програма «Міжнародні комунікації та медіація в умовах конфліктного врегулювання». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

В роботі досліджується сутність геноциду відповідно до чинного міжнародного права та міжнародно-правової практики, розглянуто об'єктивні та суб'єктивні ознаки геноциду, проаналізовано геноцид у сучасній системі міжнародних інформаційних відносин, розглянуто міжнародно-правові та політичні інструменти викорінення геноциду, визначено проблеми виконання конвенції з геноциду, визначено особливості відповідальності за геноцид у міжнародному праві.

77 с., Бібліограф.: 45 найменувань.

Ключові слова: геноцид, злочини проти людства, міжнародні інформаційні відносини, викорінення геноциду, відповідальність за геноцид.

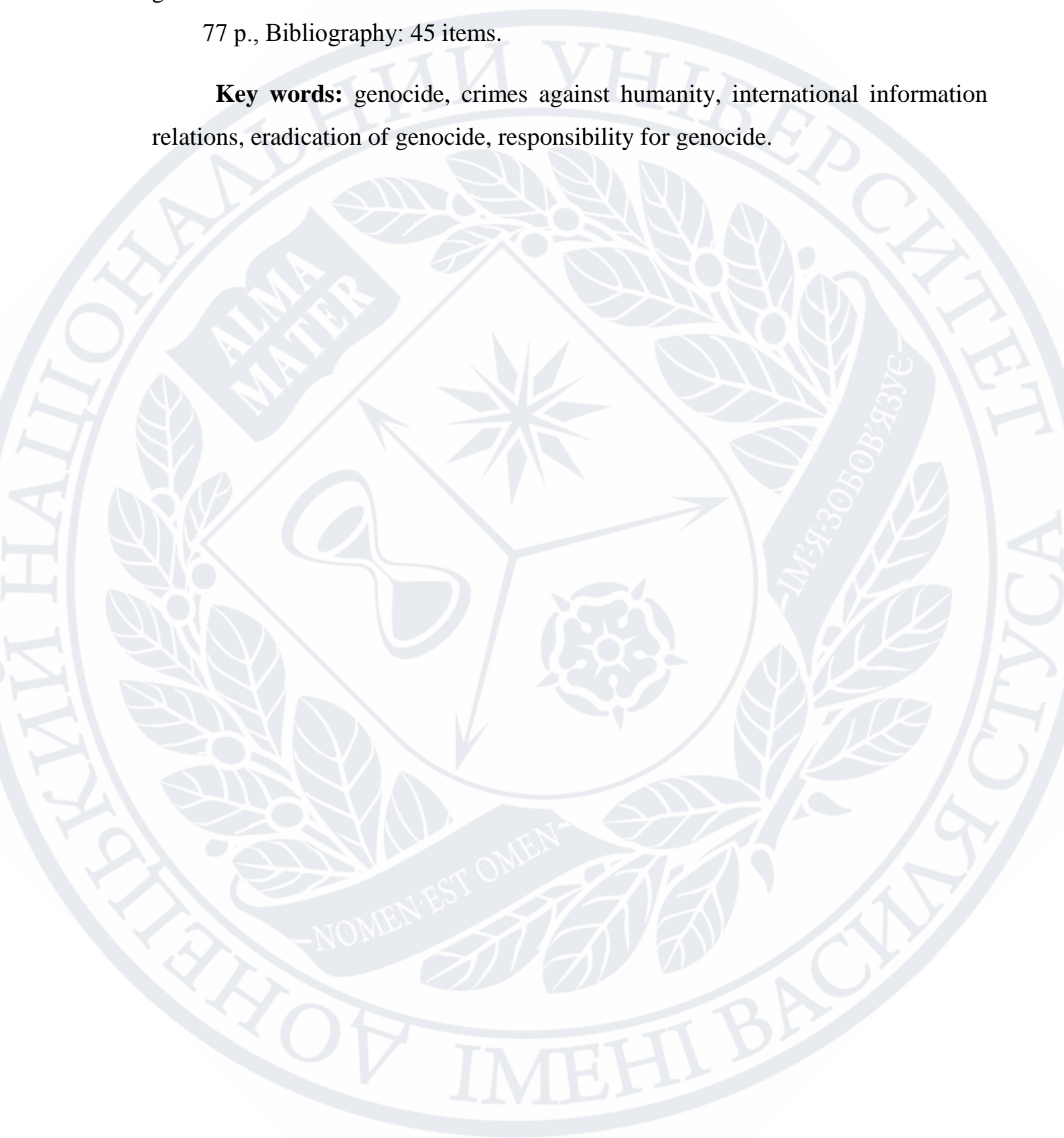
Starinets B.Y. The concept of genocide in international information relations. Specialty 291 “International Relations, Social Communication and Regional Studies”, EP “International Communications and Mediation in Conflict Settlement Conditions”. Vasyl` Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2024.

The paper examines the essence of genocide in accordance with current international law and international legal practice, examines objective and subjective signs of genocide, analyzes genocide in the modern system of international information relations, examines international legal and political instruments for the eradication of genocide, identifies problems of implementing

the convention on genocide and considered the specifics of responsibility for genocide in international law.

77 p., Bibliography: 45 items.

Key words: genocide, crimes against humanity, international information relations, eradication of genocide, responsibility for genocide.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Стан вивчення проблеми	9
1.2. Характеристика джерел	15
1.3. Методологічні засади дослідження	18
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ГЕНОЦИДУ В МІЖНАРОДНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИНАХ	21
2.1. Сутність геноциду відповідно до чинного міжнародного права та міжнародно-правової практики	21
2.2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки геноциду	27
2.3. Геноцид у сучасній системі міжнародних інформаційних відносин	32
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ГЕНОЦИДУ	37
3.1. Міжнародно-правові та політичні інструменти викорінення геноциду	37
3.2. Проблеми виконання конвенції з геноциду	51
3.3. Відповідальність за геноцид у міжнародному праві	53
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	73

ВСТУП

Актуальність теми. Важливим аспектом міжнародної інформаційної діяльності держав і міжнародних організацій як суб'єктів міжнародного права є діяльність, пов'язана з формуванням і використанням інформаційних ресурсів. Здійснюється на основі створення, отримання, збирання, накопичення, зберігання, використання та поширення інформації.

Інформаційні відносини, в яких разом з державами та міжнародними організаціями беруть участь також фізичні та юридичні особи, за своєю природою є явищем багатовимірним, і їх швидкий розвиток відкриває безпрецедентні можливості в багатьох сферах. Водночас ці процеси містять інші особливості та становлять значну небезпеку.

Поширення інформації певного змісту може завдати шкоди інтересам суб'єктів міжнародного права. І це викликає побоювання щодо дій, які можуть спричинити негативні наслідки, межею яких є загрози національній та міжнародній безпеці. Особлива проблема в цих умовах виникає щодо відповідальності суб'єктів міжнародного права за міжнародну інформаційну діяльність.

У доктрині міжнародного права питання відповідальності суб'єктів за інформаційні міжнародно-протиправні діяння досліджувалось у контексті загальнотеоретичних питань розвитку інституту міжнародно-правової відповідальності.

Міжнародні злочини є одними з найтяжчих злочинів у світі, адже вони ставлять під загрозу забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Протягом усієї історії розвитку суспільства у світі були випадки масового знищення людей через національну, етнічну чи расову приналежність або спільні релігійні переконання, які забрали життя мільйонів невинних осіб та отримали назву «геноцид».

Протягом усієї історії геноцид був інструментом держави, необхідним для побудови системи панування, що застосовувався до корінних народів або певних груп населення у війнах, спрямований на їх знищення або руйнування їхнього суверенітету. Вперше поняття «геноцид» було сформовано Рафаелем Лемкіним (1944), який наводив у якості прикладу масовий геноцид вірмен, пізніше цей термін було включено до Тексту «Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього» ООН (1948). Отже, геноцид є злочином, який порушує норми міжнародного права і суперечить духу та цілям Організації Об'єднаних Націй. Криміналізація геноциду так само відображала повоєнну єдину думку союзних держав про те, що злочини, скоєні їхніми ворогами, повинні бути оголошені поза законом.

Якщо ж розглядати геноцид у ширшому значенні, то він є частиною складного комплексу міжнародних тенденцій: військових, політичних, культурних та правових. Концептуалізація геноциду розвивалася досить протяжно, під впливом перерахованих вище тенденцій, навіть недавніх подій: політика й події в Руанді, колишній Югославії, і т.д. вплинули на міжнародне сприйняття геноциду в цілому. І тому, як стверджує Мартін Шоу, більшість досліджень геноциду засновані на припущеннях – під впливом уявлень історичних режимів та сучасної політики, які звужують рамки дослідження геноциду та пом'якшують міжнародне розуміння.

Парадокс у тому, що геноцид – це явище, як правило, внутрішньої політики, проте, яке набуло чинності протиріччя міжнародного права, аналогічне, міжнародне, значення. Геноцид сприймається як модель насильства із боку одного «злочинця» - держави чи режиму проти «жертви» - певної групи населення.

Мета роботи – з'ясувати міру впливу концепту геноциду на світову й регіональну політику через його використання в міжнародних інформаційних відносинах.

Згідно з метою роботи необхідно вирішити наступні **завдання**:

- Проаналізувати стан вивчення проблеми;

- Здійснити характеристику джерел;
- Визначити методологічні засади дослідження;
- Визначити сутність геноциду відповідно до чинного міжнародного права та міжнародно-правової практики;
- Розглянути об'єктивні та суб'єктивні ознаки геноциду;
- Дослідити геноцид у сучасній системі міжнародних інформаційних відносин;
- Дослідити міжнародно-правові та політичні інструменти викорінення геноциду;
- Визначити проблеми виконання конвенції з геноциду;
- Дослідити відповідальність за геноцид у міжнародному праві.

Об'єкт дослідження – явище геноциду в міжнародні відносинах.

Предметом дослідження є вплив концепту геноциду на інформаційну складову світової політики, міжнародні договори та угоди, акти міжнародних організацій, що регламентують співпрацю держав у сфері запобігання та припинення геноциду, а також національне законодавство різних держав у даній сфері, статuti організацій, судову практику.

Методи дослідження: загальноприйняті положення, підходи теорії міжнародних відносин, в основі яких лежать ідеї реалізму та неореалізму. Дослідження будувалося на принципах єдності історичного та логічного, порівняльного аналізу, багатовимірності співвідношення суб'єктивного фактору та об'єктивних умов та на системному аналізі предмету дослідження.

Новизна дослідження. Новизна наукового дослідження полягає в тому, що в роботі розглянуто основні проблеми сучасного міжнародного кримінального права в частині боротьби з злочинами міжнародного характеру, їх попередження, особливостей та перспектив розвитку міжнародної кримінальної юстиції, а також пропозицій щодо модернізації стандартів у галузі боротьби з міжнародною злочинністю.

Науково-практична значущість дослідження у тому, що становища і висновки можна використовувати у процесі вдосконалення кримінального законодавства з метою досягнення їхньої більшої відповідності нормам міжнародного кримінального права, регламентуючим відповідальність за геноцид, проводити інформаційно-просвітницьку роботу тощо.

Структура та обсяг роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальна кількість сторінок – 77.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан вивчення проблеми

Незважаючи на те, що термін «геноцид» з'явився в міжнародному праві лише в першій половині ХХ століття, сам феномен, для позначення якого він використовується, давно знайомий людству. Так, в історії були масові вбивства представників певних національностей, релігій чи рас, наприклад, у Латинській Америці та Африці. Але вирішальним фактором, через який міжнародне право стало на захист національних, етнічних, расових і релігійних груп, став Голокост. Саме після цих трагічних подій, що відбулися в 1940-х роках ХХ століття, в міжнародному праві з'явилося поняття злочину геноциду, яке було визнано міжнародним злочином, тобто злочином, індивідуальна відповідальність за який прямо базується на міжнародному праві.

У своїй праці «Правління держав «Осі» в окупованій Європі» Рафал Лемкін на основі вивчення нацистських указів детально описав заходи, вжиті на території сімнадцяти окупованих держав з метою зміни їхньої біології. Так, він досліджував, як починалося та розвивалося гноблення етнічних груп, а саме євреїв, поляків та циган. Він також згадав групу людей з інвалідністю. Зібравши повне зібрання указів, Лемкін з'ясував, що схема знищення цих груп була наступною. По-перше, відразу після окупації відповідній групі було присвоєно особливий статус і встановлено обов'язок для кожної особи, яка входить до цієї групи, якимось візуально ідентифікувати себе. Наприклад, у євреїв таким знаком була пов'язка із зіркою Давида, ширина якої не могла бути менше десяти сантиметрів. Наступними етапами були заборона

діяльності, конфіскація майна, заборона користування громадським транспортом і вільного пересування. Далі організовувалися гетто, з території яких під загрозою смертної кари було заборонено виїзд відповідним групам. Все це супроводжувалося зменшенням кількості їжі з метою винищення людей і голодом. Потім людей спеціальними потягами вивозили в табори, метою яких було остаточне фізичне знищення. Це дослідження Лемкіна було дуже детальним і ретельним. Він також додав конкретні докази у вигляді чотирьохсот сторінок указів. Цією книгою він хотів пробудити свідомість науковців, політиків і широкої громадськості, щоб показати абсолютне і реальне існування гуманітарної катастрофи і закликати міжнародну спільноту до дій.

Книга отримала неоднозначні відгуки. Основною причиною цього було те, що Лемкін, захищаючи національні групи, писав про жорстокість німців, а не нацистів. Дійсно, автор використав термін «націонал-соціалісти» лише один раз. Він зазначав, що причиною розвитку мілітаризму була вроджена розбещеність німецької нації. Як пише Ф. Сендс, «бажання захистити групи не завадило йому виділити німців в окрему групу». Австрійський учений Леопольд Кор також зазначив, що Лемкін сам потрапив у пастку, зробивши групу головним бенефіціаром захисту, оскільки в основі такої ідеї лежить той самий підхід, що й в основі нацистської ідеї.

Проте, у будь-якому разі, які б рецензії не були на його творчість, було зрозуміло, що однієї лише публікації, навіть такої масштабної та переконливої, недостатньо, щоб щось змінити. Справа в тому, що міжнародне право того часу все ще захищало інтереси держави як суверена, який міг діяти по відношенню до свого населення на власний розсуд. Спроби інших держав щось змінити кваліфікували як втручання у внутрішні справи держави. Тому у Лемкіна виникла ідея закріпити новий термін «геноцид» у відповідній міжнародній угоді, спрямованій на захист груп від винищення та можливість покарання винних у вчиненні геноциду в будь-якій судовій установі світу.

Таким чином, поява терміну «геноцид» зумовлена двома важливими факторами. По-перше, це суспільно-історичні умови, що склалися на той час у світі, зокрема ситуація в Європі, де діяльність нацистів призвела до однієї з найбільших катастроф в історії людства. По-друге, це був як особистий, так і науковий інтерес юриста Рафала Лемкіна, щоб наявність такого злочину було визнано міжнародною науковою думкою та міжнародним правом.

Наступним кроком до розуміння сутності геноциду є аналіз процесу закріплення цього поняття в міжнародно-правових документах.

Першим етапом була боротьба Лемкіна за включення геноциду до Нюрнберзької хартії. Так, 8 серпня 1945 року США, СРСР, Велика Британія та Франція підписали Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн Осі. Юрисдикція Трибуналу поширювалася на осіб, які діяли в інтересах європейських країн Осі, індивідуально або як члени організації, які вчинили будь-який із злочинів, перелічених у Хартії. Зі сказаного вище ми бачимо, наскільки важливим було включення злочину геноциду до Хартії. Рафал Лемкін доклав чимало зусиль, але цього не сталося. Перелік злочинів у ст. 6 містив злочини проти людства (як припустив Герш Лаутерпахт), але не геноцид.

Наступним етапом роботи Рафала Лемкіна стала спроба включити цей термін у конкретні обвинувальні акти, складені на підставі ст. 6. У результаті 6 жовтня 1945 року чотири держави-переможниці, а саме США, Велика Британія, Франція та СРСР, висунули звинувачення, які включали чотири пункти. Геноцид не був включений як окреме питання, але згадувався в третьому абзаці поруч із військовими злочинами. Таким чином, завдяки великим особистим зусиллям Рафала Лемкіна і незважаючи на опір багатьох інших розробників, термін «геноцид» вперше було вжито в міжнародно-правовому документі [6].

Однак, як зазначає М. Менек, незважаючи на появу цього терміну в документі, під час Нюрнберзького процесу поняття геноциду не відіграло

особливо важливої ролі. На думку вченого, це було пов'язано з тим, що, по-перше, ідея була досить новаторською, а по-друге, після закінчення Другої світової війни основна увага була зосереджена на вчиненні злочинів проти миру, а саме на плануванні, підготовці, початку або ведення агресивної війни чи війни всупереч міжнародним договорам, угодам чи гарантіям, або участь у спільному плані чи змові з метою виконання будь-якого з вищезазначеного. Тема геноциду, незважаючи на жахливу трагедію Голокосту та численні невинні жертви, на той час залишалася на другому плані.

Після цього Лемкін спрямував свої зусилля на те, щоб у рамках новоствореної ООН було прийнято міжнародно-правовий документ про заборону злочину геноциду. Цікаво, що не лише автор концепції геноциду усвідомлював необхідність прийняття такого документу. Це вже був значний крок на шляху до успіху, адже тривалий час концепція геноциду Рафала Лемкіна не знаходила великої підтримки [14].

Лео Купер вважав, що випадки геноциду проти расових, етнічних, релігійних груп є результатами політичних конфліктів. На його погляд, поняття «геноцид» визначається, як руйнування та знищення політичних груп та класів.

Джонс зазначав, що при вивченні будь-якого типу геноциду треба брати до уваги такі фактори, як: структурна агресія або насильство, деструктивні відносини які є частиною та прямими наслідками економічних або соціальних систем.

Окремо стоїть термін, запропонований дослідником Удайкумаром в 1995 році, який в світовій науці має назву *poorcide* («в різних джерелах – геноцид бідних, «бідноцид») – знищення бідних людей через причини структурної бідності.

Дослідження геноциду на думку Удайкумара повинні містити розуміння та ретельне вивчення структурного насильства як механізму впровадження геноциду.

Довгий час необхідність дослідження проблеми геноциду нівелювалася в соціологічній науці.

Але завдяки соціологам Хелен Фейн, Зігмунту Бауману та вже згаданому нами Лео Куперу були відкриті двері до соціологічного підходу до вивчення проблематики геноциду.

Завдяки вищезгаданим соціологам була здійснена соціальна категоризація в цьому складному питанні.

Соціологи стверджували, що не існує єдиної формули, завдяки яким геноцид спалахує та поширюється.

Для ранніх досліджень соціологічного аналізу важливі два напрямки:

1). Вивчення факторів, причин та умов, за яких певна група людей стає out-group («поза-групою»);

2). Які умови призводять до того, що жорстоке поводження та приниження людей, переростають в геноцид.

На думку Хелен Фейн, ризик проявів геноциду збільшується, якщо політичні еліти адоптують нову формулу чи наратив для того, щоб виправдати та утвердити їх політичний контроль.

Описуючи наслідки геноциду та шукаючи шляхи надання ефективної кризової допомоги та соціальної підтримки жертвам масового насилля, вчені робили акцент на трансгенераційних травмах.

Співробітниця Університету Кларка (США) Джоанна Рей Волхардт та Мішель Тволлі досліджували наслідки геноциду в контексті потреб жертв геноциду.

Проаналізовані американськими вченими джерела та свідчення очевидців та тих, хто вижив доводять той факт, що жертви намагалися тривалий час не піднімати цю тему навіть в своїй родині.

Дослідниці Волхардт та Тволлі аналізують соціально-психологічні уроки геноциду в Руанді.

Один із важливих уроків полягає в необхідності пам'яті або «ніколи не забудемо». Даний урок фокусується на колективній відповідальності

стосовно пам'яті в контексті історичної віктимізації. Цей урок має багато обґрунтувань, адже у створенні меморіальної культури та місць пам'яті для нащадків повинні приймати участь і влада, і населення, і ті, що вижив та переніс геноцид. Загальновідомий трикутник «Жертва – Очевидець – Злочинець» є дуже нестійкою в умовах бойових дій, кордони цих ролей є крихкими та рухливими.

В Руанді жертви та кривдники продовжували тривалий час жити поруч, і це призвело в певних випадках до ретравматизації.

Впровадження знань про генезис, причини та наслідки та соціальнопсихологічні аспекти геноциду в освітній процес.

В 2020 році авторка статті прийняла участь в Літній Школі зі студій Голокосту в Україні Центру перспективних досліджень Голокосту імені Джека, Джозефа і Мортоні Манделів Меморіального музею Голокосту США.

В 2022 році під час повномасштабного вторгнення, завдяки отриманими знанням та дослідницькій стипендії цього центру авторка статті розробила та поступово впроваджує в життя наукові заходи із висвітлення та дослідження соціально-психологічних аспектів питання геноциду [19].

У статті К. Важної «Сутність геноциду відповідно до чинного міжнародного права та міжнародно-правової практики» досліджується сутність міжнародного злочину геноциду шляхом аналізу конвенційних та інших норм міжнародного права, а також шляхом аналізу міжнародно-правової практики. Розкриваються способи вчинення, інструменти та механізми реалізації геноциду в сучасних реаліях державної організації життя суспільства. Зроблено висновок, що реалізація геноциду неможлива без залучення державного механізму [11].

Стаття М. В. Бем «Голокост та голодомор у контексті міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна щодо концепції злочину геноциду» передбачає дослідження міжнародно-правових поглядів Лемкіна про Голокост та Голодомор в контексті запропонованої ним концепції злочину геноциду. Аналізуються архівні матеріали, що містять праці Р. Лемкіна, присвячені цим

подіям. Робиться висновок про позицію Лемкіна про наявності у подіях Голокосту та Голодомору ознак злочину геноциду [6].

У статті А. В. Горбатюка «Питання відповідальності держави за злочин геноциду у практиці Міжнародного суду справедливості» розглянуто питання про відповідальність держави за злочин геноциду шляхом дослідження справ Міжнародного суду справедливості, в яких він прямо або опосередковано розглядав цю проблему [34].

1.2. Характеристика джерел

У Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього під геноцидом розуміються наступні дії, чинені з наміром знищити, цілком чи частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

- а) убивство членів такої групи;
- б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи;
- в) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її;
- г) міри, розраховані на запобігання дітородіння в середовищі такої групи;
- д) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу.

К. Важна зазначити, що збір геноциду є імперативною нормою загального міжнародного права, порушення якої встановлює наявність міжнародного злочину. Нині створено значний обсяг конвенційних та інших норм міжнародного права, спрямованих на боротьбу та попередження міжнародної злочинності. Проте у сфері протидії геноциду міжнародне право потребує суттєвого вдосконалення, насамперед, впровадження ефективного

міжнародного судочинства щодо злочину геноциду та впровадження міжнародно-правової відповідальності за нього.

Також К. Важна зазначає, що сутність міжнародного злочину геноциду, аналіз практики його вчинення свідчать про те, що таке масштабне, серйозне та масове порушення прав людини, як геноцид, не може здійснюватися поза державною системою. за реалізацію складових геноциду. Геноцид не може бути вчинений випадково, а в сучасних умовах організації життєдіяльності суспільства в державі практично неможливо, щоб геноцид був здійснений просто через недогляд чиновників. Здійснення геноциду передбачає винний умисел для його здійснення та використання для цього державних механізмів і фінансових ресурсів, для чого необхідна велика кількість послідовно прийнятих державними органами рішень, указів чи інших документів бюрократичного механізму системи державних органів. . Тому суб'єктом злочину геноциду є не лише окремі особи (або групи осіб), а й держава в цілому (зокрема, внаслідок застосування міжнародно-правових норм, які встановлюють механізми приписування поведінки стан) [11].

М. В. Бем зазначає, що об'єктом злочину геноциду в трактуванні Лемкіна можуть бути національні, расові, релігійні, соціальні та культурні групи. Крім того, на його думку, геноцид може бути спрямований і проти окремих осіб, але лише у випадку, коли особи розглядаються не як особи, а як представники певної національної групи [6].

Зокрема, до об'єктивної сторони злочину геноциду, на думку Р. Лемкіна, слід віднести дії, пов'язані із застосуванням таких методів: політичних (ліквідація органів місцевого самоврядування, розпуск політичних партій, примусове переселення населення тощо); соціальні (заборона місцевим законодавством, репресії проти представників окремих соціальних груп); культурні (мовна дискримінація, обмеження у сфері освіти та видавничої справи, контроль за науковою та культурною діяльністю тощо); економічні (заборона займатися певними видами підприємницької діяльності, матеріальні санкції тощо); біологічні (контроль народжуваності,

обмеження у шлюбі, відокремлення чоловіків від жінок тощо); фізичні (штучний голод, загроза життю, масові вбивства тощо); релігійні (обмеження релігійної свободи, переслідування духовенства тощо); моральні (заохочення аморальної поведінки учасників групи). Використання цих методів, як у формі дій, так і у формі бездіяльності, було спрямоване на повне знищення самої групи або фундаментальних основ її існування (мова, культура, ідентичність тощо).

Якщо говорити про суб'єкт злочину геноциду, то в концепції Р. Лемкіна відповідальність за геноцид мають нести як ті, хто віддавав і виконував накази, так і ті, хто розвивав і пропагував злочинну філософію геноциду, т.к. а також членів уряду та органів влади, які організували та сприяли геноциду. Окрім індивідуальної відповідальності, вчений запропонував встановити відповідальність держав, до якої має залучити Рада Безпеки ООН, яка може діяти як за власною ініціативою, так і за зверненням представників групи, яка потерпає від геноциду.

Що стосується суб'єктивної сторони злочину геноциду, то, згідно з концепцією Р. Лемкіна, вона полягає у злочинному намірі при вчиненні дій, що утворюють цей злочин. Вчений вважав, що вчинення злочину геноциду переслідує мету знищення національного зразка пригнобленої групи та впровадження натомість національного зразка іншої групи [14].

А.В. Горбатюк зазначає, що геноцид є найтяжчим міжнародним злочином, вчинення якого є підставою міжнародно-правової відповідальності держав і (або) кримінальної відповідальності окремих осіб. Це впливає із загальноновизнаної норми, згідно з якою міжнародно-правова відповідальність держави породжується вчиненням нею будь-якого міжнародно-протиправного діяння, забороненого міжнародним правом.

За весь період свого існування Міжнародний суд справедливості (далі – МСС) розглядав питання, що стосуються тлумачення та виконання Конвенції, у чотирьох випадках:

- при розгляді запиту Генеральної асамблеї ООН на предмет правомірності застережень до Конвенції у Консультативному висновку від 28 травня 1951 р.;
- при розгляді справи Демократична Республіка Конго проти Руанди у Рішенні від 3 лютого 2006 р.;
- при розгляді справи Боснія та Герцеговина проти Югославії (Сербії та Монтенегро) у Рішеннях від 11 липня 1996 р. та від 26 лютого 2007 р.;
- при розгляді справи Хорватія проти Сербії у Рішенні від 18 листопада 2008 р. [34]

1.3. Методологічні засади дослідження

Геноцид як явище визначається систематичним умисним знищенням окремої етнічної, релігійної чи культурної групи (або груп), що порушує основні принципи гуманізму та прав людини. Дослідження цього концепту в міжнародних інформаційних відносинах вимагає використання специфічної методології для розкриття суті та масштабів геноциду, розбору причин та наслідків цього злочину проти людства та широке й адекватне висвітлення як самого явища, так і точного концепту щодо нього.

По-перше, слід наголосити на необхідності інтердисциплінарного підходу до дослідження геноциду в міжнародних інформаційних відносинах. Це включає в себе використання методів політології, історії, соціології та інших галузей науки для збагачення розуміння геноциду як складної соціокультурної проблеми.

Сучасні події часто мають корені в історичних явищах, і тільки глибокий аналіз може розкрити приховані причини та фактори, що призвели до геноциду.

По-друге, вивчення геноциду в контексті міжнародних інформаційних відносин вимагає врахування міжнародно-правового аспекту, на якому ми зосереджуємо левову частку уваги. Прийняття відповідних міжнародних конвенцій та створення міжнародних трибуналів для розгляду справ про геноцид та широке висвітлення змісту та спрямування вказаних актів та діяльності згаданих структур є ключовими аспектами. Дослідження має враховувати ефективність цих міжнародних механізмів у запобіганні геноциду та припиненні його злочинної діяльності.

По-третє, важливо досліджувати роль засобів масової інформації в контексті геноциду. Засоби масової інформації можуть впливати на усвідомлення світу про геноцид, викликати реакцію міжнародної спільноти та сприяти запобіганню подібним трагедіям у майбутньому. Аналіз інформаційного простору дозволяє виявити ефективні методи комунікації та інформаційні стратегії для мобілізації світової громадськості та дипломатичної підтримки у вирішенні проблеми геноциду.

Лише враховуючи історію, право, соціальні процеси та роль засобів масової інформації, можна розглядати геноцид як комплексне явище та розробляти ефективні стратегії для його запобігання та припинення. Міжнародні відносини слугують важливим форумом для обговорення та розв'язання проблем геноциду, а їх дослідження відкриває нові перспективи для розуміння та запобігання цьому жахливому явищу.

У процесі роботи над даною темою було застосовано різні методи наукових досліджень, зокрема, історичний метод (при дослідженні передумов виникнення терміну «геноцид» та реакції наукової спільноти на цю концепцію), метод аналізу документів (при дослідженні Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року), термінологічний метод (при дослідженні теоретичних дефініцій терміну «геноцид»), метод порівняння (при аналізі практики різних судових органів щодо притягнення до відповідальності за вчинення злочину геноциду та їх підходів до тлумачення положень Конвенції), системний метод (при вивченні

нормативно-правової бази в українському законодавстві щодо питання геноциду) та інші методи наукового дослідження.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ГЕНОЦИДУ В МІЖНАРОДНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИНАХ

2.1. Сутність геноциду відповідно до чинного міжнародного права та міжнародно-правової практики

Геноцид був визнаний міжнародним злочином вже у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 р. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 180 (II) від 21 листопада 1947 р. вказувалося, що «геноцид є міжнародним злочином, який тягне за собою національну та міжнародну відповідальність окремих осіб і держав». 9 грудня 1948 р. була прийнята й відкрита для підписання Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (далі – Конвенція 1948 р.). Дана Конвенція набула чинності у 1951 р. і є основним конвенційним джерелом у сфері боротьби з геноцидом.

У ст. 1 Конвенції 1948 р. вказується, що геноцид незалежно від того, чи відбувається він у мирний чи воєнний час, є злочином, який порушує норми міжнародного права і щодо якого держави-учасниці зобов'язуються вживати заходів із попередження та карати за його скоєння.

Відповідно до ст. 2 Конвенції 1948 р., під геноцидом розуміють «наступні дії, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку:

- а) вбивство членів такої групи;
- б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи;
- в) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне її знищення;

г) заходи, розраховані на запобігання народженню дітей у середовищі такої групи;

д) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу».

Отже, у ст. 2 Конвенції перераховані акти геноциду і передбачається, що вони є такими за умови присутності «наміру знищити повністю або частково певну національну, етнічну, расову чи релігійну групу». Таким чином, у міжнародний злочин геноциду вводиться необхідний елемент вини, який у даному випадку виступає у яскраво вираженій формі винного умислу. Геноцид є не лише серйозним, а й масовим порушенням прав людини. Стверджується, що геноцид існує з моменту, коли принаймні одна особа, а не обов'язково всі члени групи, стає його жертвою. Однак геноцид характеризується злочинним наміром знищити всю групу, членом якої є ця особа. За відсутності такого наміру діяння, про яке йдеться, не можна кваліфікувати як геноцид, незалежно від його жорстокості. Що відрізняє геноцид від вбивства як кримінального злочину, це намір знищити групу як таку.

Згідно зі ст. 3 Конвенції 1948 р., покарання передбачається за такі діяння:

- а) геноцид;
- б) змова з метою здійснення геноциду;
- в) пряме і публічне підбурювання до здійснення геноциду;
- г) замах на здійснення геноциду;
- д) співучасть у геноциді [1].

Міжнародне звичаєве право містить імперативну норму, яка забороняє державам вчиняти геноцид. Така заборона є обов'язковою для всіх держав, незалежно від того, чи є вони учасниками Конвенції 1948 року чи інших конвенційних документів. Проте звичайна імперативна норма про заборону геноциду містить лише загальну заборону геноциду, а конкретні механізми протидії та протидії геноциду, зокрема здійснення судового переслідування

геноциду, прописані в окремих конвенціях і є обов'язковими лише для держав. сторонами таких конвенцій.

Формулювання визначення злочину геноциду подібне до викладеного у ст. 2 Конвенції 1948 р., що міститься в ст. 2 проекту Кодексу про злочини проти миру та безпеки людства 1996 р. Однак цей документ не набув чинності як міжнародний договір.

Важливим конвенційним джерелом у сфері боротьби з геноцидом є Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. Відповідно до ст. 5 Римського статуту, який поширює юрисдикцію МКС на злочин геноциду, цей акт вважається одним із найтяжчих злочинів, що викликає стурбованість усієї міжнародної спільноти. ст. 6 Статуту МКС містить визначення злочину геноциду та перелік актів геноциду, майже дослівно повторюючи ті, що викладені у ст. 2 Конвенції 1948 року.

В офіційному виданні Міжнародного Кримінального Суду, опублікованому в Гаазі у 2013 р. під назвою «Елементи злочинів», розкриваються елементи складу міжнародного злочину геноциду та інших міжнародних злочинів, на які поширюється юрисдикція Суду. Елементи складу злочинів відтворені з офіційних звітів Асамблеї держав-учасниць Римського статуту МКС та з офіційних звітів Конференції з перегляду Римського статуту МКС, що відбувалася у Кампалі з 31 травня по 11 червня 2010 р. У самому виданні «Елементи злочинів» міститься пояснення, що перелічені у виданні «елементи злочинів допомагають Суду тлумачити та застосовувати статті 6, 7 та 8 відповідно до Статуту» МКС. Ст. 6 Статуту МКС містить перелік п'яти актів геноциду. Відповідно, у виданні МКС «Елементи злочинів» елементи складу злочину геноциду наводяться в окремих пунктах, щоб полегшити ідентифікацію відповідних елементів.

Для встановлення акту геноциду, який полягає у вбивстві представників певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи (відповідно до п. а ст. 6 Статуту МКС), необхідним елементом є вбивство

(заподіяння смерті) виконавець (мається на увазі виконавець акту геноциду) одна або декілька осіб, що належать до такої групи.

Для встановлення акту геноциду, який полягає у заподіянні тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу представникам певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи (відповідно до пункту b статті 6 Статуту МКС), необхідний елемент є заподіяння винним тяжких тілесних або психічних ушкоджень більшій кількості осіб, які належать до такої групи. Однак така поведінка винного може включати, але не обов'язково обмежуватися актами тортур, зґвалтування, сексуального насильства або нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження.

Встановити акт геноциду, який полягає в умисному створенні для певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи таких умов життя, розрахованих на повне або часткове фізичне знищення такої групи (згідно з п. 6 Статуту МКС), необхідні такі елементи: винний створив певні умови життя для однієї чи кількох осіб із такої групи; такі умови життя були розраховані на створення причин для повного або часткового фізичного знищення цієї групи. Зазначається, що термін «умови життя» може включати, але не обов'язково обмежуватися цим, умисне позбавлення ресурсів, необхідних для виживання, таких як їжа, медичні послуги або систематичне виселення з дому.

Для встановлення акту геноциду, який полягає у вживанні заходів, спрямованих на запобігання народженню дітей серед певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи (відповідно до пункту d статті 6 Статуту МКС), необхідні елементи полягають у наступному: винний вжив певних заходів до однієї чи кількох осіб із такої групи; такі заходи були вжиті з наміром запобігти народженню дітей серед такої групи.

Для встановлення акту геноциду, який полягає в насильницькому переведенні дітей з однієї людської групи в іншу (відповідно до п. 6 Статуту МКС), необхідними ознаками є наступні: злочинець здійснив примусове переведення одного або більше осіб; така особа чи особи належали до певної

національної, етнічної, расової чи релігійної групи; здійснено переведення із зазначеної групи в іншу групу; такій особі або особам не виповнилося 18 років; виконавець знав або повинен був знати, що такій особі або особі не виповнилося 18 років. Зазначається, що термін «насильницький» не обмежується фізичною силою і може включати погрозу застосування сили або примусу.

Крім того, для всіх видів актів геноциду (визначених у статті 6 Статуту МКС) необхідні такі елементи складу злочину:

1. Особа або особи, проти яких були спрямовані злочинні дії, належали до певної нації, етнічна, расова чи релігійна група;
2. Виконавець геноциду мав намір знищити, повністю або частково, визначену національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку;
3. Така поведінка злочинця мала місце в контексті чіткої моделі подібної поведінки, спрямованої проти цієї групи, або була поведінкою, яка сама по собі могла призвести до такого знищення [38, с. 30-33].

Сутність міжнародного злочину геноциду та аналіз практики його вчинення свідчать про те, що таке масштабне, серйозне та масове порушення прав людини, як геноцид, не може здійснюватися поза державною системою реалізації складових геноциду. Геноцид не може бути вчинений випадково, а в сучасних умовах організації життя суспільства в державі фактично неможливе здійснення геноциду просто через недогляд чиновників. Здійснення геноциду передбачає винний умисел для його здійснення та використання для цього державних механізмів і фінансових ресурсів, для чого необхідна велика кількість послідовно прийнятих державними органами рішень, указів чи інших документів бюрократичного механізму системи державних органів. Тому суб'єктом злочину геноциду є не лише окремі особи (або групи осіб), а й держава в цілому (зокрема, внаслідок застосування міжнародно-правових норм, які встановлюють механізми приписування поведінки стан).

Хоча основою конвенцій, спрямованих на припинення міжнародних злочинів (включаючи геноцид), часто є кримінальна відповідальність осіб за ці злочини, однак, відповідно до сучасного міжнародного права, кримінальна відповідальність осіб за міжнародні злочини не тільки не виключає, а й водночас вона навіть передбачає міжнародно-правову відповідальність відповідних держав.

Щодо відповідальності за геноцид (як і інші міжнародні злочини) Римська хартія у ст. 25 визначає, що ІСС здійснює юрисдикцію лише щодо окремих осіб, але Хартія також визначає, що жодне положення Хартії, яке стосується кримінальної відповідальності осіб, не впливає на відповідальність держав за міжнародним правом. У ст. 4 проекту Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства 1996 р. зазначається, що той факт, що Кодекс передбачає відповідальність окремих осіб за злочини проти миру та безпеки людства, не впливає на будь-які питання щодо відповідальності держав за міжнародним правом. Отже, ці документи не заперечують відповідальності держав за міжнародні злочини.

Відповідно до Конвенції 1948 року особи, які вчиняють геноцид або будь-які інші дії, перелічені у ст. 3, підлягають покаранню незалежно від того, чи є вони конституційно відповідальними керівниками, посадовими чи фізичними особами (ст. 4). У ст. 9 Конвенції 1948 р. зазначено, що «спори ... щодо відповідальності тієї чи іншої держави за вчинення геноциду чи одного з інших перерахованих у ст. 3 діянь передаються на розгляд Міжнародного Суду за вимогою будь-якої із сторін у спорі».

Як зазначається в доктрині, майже у всіх випадках серйозних злочинів, пов'язаних з геноцидом, для його ефективного припинення не слід покладатися на суди держави, на території якої вчинено злочин, оскільки в цьому випадку сама влада може бути винним. Щодо такої правової категорії, як «вина», то проблема виявлення відповідальності держав та осіб за геноцид не є складною, оскільки в основі політики цих держав лежить чітко виражений винний умисел.

Очевидно, що у випадку вчинення міжнародних злочинів говорити про ефективні засоби внутрішнього захисту від цих порушень не доводиться. Вся політика відповідних держав унеможлиблює такий захист. Сам державний устрій, політична доктрина і практика державних органів виключають її функціонування.

Міжнародний злочин геноциду в сучасних мовах організації життєдіяльності суспільства в державі не може бути реалізований без участі державного механізму, зокрема виконавчої, судової та законодавчої гілок влади. Практика вчинення геноциду свідчить про те, що у випадку геноциду кримінальна політика держави реалізується її центральними та місцевими органами державної влади, часто закріплена на законодавчому рівні, забезпечується правоохоронними та охоронними (включаючи армію) структурами, а іноді й підтримується на рівні населення (людей) цієї держави, яке, голосуючи на виборах, бере участь у формуванні злочинної політики та підтримує її після її впровадження.

Роберто Аго (Спеціальний доповідач Комісії міжнародного права ООН 1969–1980 рр. щодо проекту статей про відповідальність держав) писав, що Конвенція 1948 р. викликала дещо розчарування, оскільки вона не зробила найважливішого, що слід було зробити, а саме «чітко визначити, що геноцид є злочином держави і результатом геноциду повинні бути санкції, спрямовані проти держави» [42, с. 36-37].

2.2. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки геноциду

Склад геноциду, з точки зору конструкції об'єктивної сторони, має формальний і матеріальний характер. Якщо проявом геноциду є вбивство або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень представникам демографічної групи, то злочин є закінченим у момент заподіяння будь-якого із зазначених

наслідків. Решта чотири прояви геноциду (примусове запобігання дітонародженню, примусове переміщення дітей, примусове переселення, інше створення умов проживання, спрямоване на фізичне знищення представників демографічної групи) за своєю правовою природою є діями, і розглядуваний злочин слід розглядати як закінчені при їх скоєнні незалежно від досягнення винним поставленої мети.

Слід зазначити, що факт повного чи часткового знищення демографічної групи як наслідок, якого шукав винний, не впливає на правову оцінку геноциду. Так, у рішеннях міжнародних трибуналів по Руанді наголошується, що для оголошення геноциду не обов'язково встановлювати «точну кількість жертв» або «реальне знищення» демографічної групи - достатньо встановити для цього метою вчинення будь-якого «діяння, що утворює об'єктивну сторону (actus reus)» [36].

Вбивство. У Конвенції та Геноциді йдеться про вбивство членів демографічної групи як таке – таке «вбивство» слід розуміти як будь-яке навмисне заподіяння смерті. У рішеннях міжнародних трибуналів вбивство визначається як будь-яке заподіяння смерті члену демографічної групи, і таке вбивство включає ситуації, коли смерть стала наслідком вчинення інших дій, спрямованих на знищення такої групи.

Вбивства представників демографічних груп під час актів геноциду можуть набути жахливих масштабів - наприклад, за оцінками Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді, кількість жертв народу тутсі під час подій 1994 року становила від півмільйона до мільйона осіб.

Заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю. У рішеннях міжнародних трибуналів «серйозна психічна шкода» розцінюється як заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю представників демографічних груп. Наприклад, до такої «шкоди» відносилися кваліфіковані психічні розлади, що виникли у жертв, які спостерігали вбивства своїх одноплемінників і родичів, сексуальне насильство над жінками тутсі.

Насильницьке перешкоджання дітонародженню як діяння може виражатися у вчиненні винним різноманітних дій з метою запобігання народженню дітей у представників певної демографічної групи населення. У практиці міжнародних трибуналів минулого і сьогодення геноцидом на підставі запобігання дітонародженню визнаються:

- а) запобігання статевим контактам між представниками однієї демографічної групи (саме цей метод геноциду застосовували нацисти проти єврейського населення, ув'язненого в концтаборах під час Другої світової війни);
- б) заборона шлюбів між представниками однієї демографічної групи та встановлення контролю за народжуваністю;
- в) примусове переривання вагітності, а також хірургічне, хіміотерапевтичне чи медикаментозне пригнічення статевої функції у представників цієї демографічної групи (стерилізація, кастрація тощо).

Примусове переміщення дітей – це дія, яка має місце при переведенні дітей до іншої демографічної групи, при якій передана дитина втрачає етнічну, національну чи релігійну самосвідомість, притаманну її батькам. В історії яскравим прикладом такого прояву геноциду були яничари в Османській імперії. Протягом XV-XVIII ст. Турки силоміць відбирали хлопчиків слов'янського походження у батьків на підкорених Балканах, звертали в іслам, і вони, геть забуваючи про своє етнічне походження та релігію, були особистою охороною султана і найвідданішою частиною його війська [27].

Примусове переселення, спрямоване на фізичне знищення членів демографічної групи, - це дії, що виражаються в переміщенні представників демографічної групи в незвичайні природні (перш за все кліматичні) умови, що може призвести до фізичного вимирання переміщеної групи людей. Як відомо, групи людей, які постійно проживають на певній території, протягом багатьох поколінь фізіологічно адаптуються до природних умов проживання. Їх раптове і тривале переміщення в принципово інші природні умови тягне за

собою загальне ослаблення організму і, як наслідок, згасання життєвих функцій (у медицині це явище називається «кліматопатологія»). При цьому переміщення представників демографічної групи має здійснюватися саме в чужих природних умовах, а не просто в «резервації» чи абстрактних «пунктах переселення».

Нарешті, останнім із проявів геноциду є чергове створення життєвих умов, спрямованих на фізичне знищення представників демографічної групи. Під «іншим» створенням таких умов життя розуміється необмежений перелік дій, які не підпадають під розглянуті раніше критерії та створюють загрозу фізичному існуванню демографічної групи або її частини. Прикладами створення таких «інших умов проживання» можуть бути:

- а) забруднення середовища існування демографічної групи агресивним агентом біологічного походження (збудники епідемій, епізоотій, хвороб рослин тощо) або хімічне забруднення середовища проживання демографічної групи;
- б) встановлення заборони на заняття єдино можливим видом діяльності, що є єдиним джерелом існування демографічної групи;
- в) руйнування домівок, вигнання з домівок, позбавлення одягу, викликання голоду серед представників демографічної групи, примушування їх до «виключно важкої» фізичної праці [23, с. 20-22].

Практика міжнародних спеціальних трибуналів підкреслює, що якщо фізичне або біологічне знищення супроводжує напади на культурні об'єкти, релігії чи важливі символічні об'єкти, такі напади можна розглядати як доказ наміру фізично знищити групу.

Так як універсальним вимогою до кваліфікації геноциду є встановлення особливої мети дій винного - прагнення знищити повністю або частково демографічну групу, - то можна стверджувати, що будь-який акт геноциду здійснюється з прямим умислом. Це означає, що при вчиненні злочину особа повинна усвідомлювати суспільну небезпеку будь-якої дії, спрямованого на

повне або часткове знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи, і бажати його здійснення.

Мета геноциду - ознака, що відрізняє цей злочин «від загальнокримінальних злочинів і злочинів проти міжнародного гуманітарного права». Зазначена мета може проявлятися дwoяко: в прагненні знищити якомога більшу кількість членів демографічної групи, або в прагненні знищити обраних її представників (політичну, релігійну, інтелектуальну еліту) - кажучи іншими словами, кожен акт геноциду повинен ставити під сумнів саме існування національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої. В одному з рішень Міжнародного трибуналу по колишній Югославії зазначено, що «незважаючи на всю жахливість, вчинене не може вважатися геноцидом через відсутність у винного мети знищити групу як таку».

Для кваліфікації скоєного як акту геноциду «не існує будь-якого верхнього або нижнього рівня для числа жертв зі складу захищеної групи». Однак в практиці сучасних міжнародних судів йдеться про те, що намір на знищення представників демографічної групи стосується «істотною» або «значною» частини групи. Зазвичай такий намір розуміється як прагнення знищити максимальну кількість представників групи. Але в ряді рішень міжнародних трибуналів ad hoc йдеться про мету знищення «вибірково» певного числа людей, ліквідація яких мала б наслідки для виживання всієї групи - політичних і адміністративних лідерів, релігійних лідерів, вчених і інтелігенцію, ділових та інших лідерів [8, с. 21-22].

Мета геноциду повинна бути сформована для вчинення дій, спрямованих на геноцид» Проте в ряді рішень міжнародних трибуналів йдеться про те, що намір знищити демографічну групу, «навіть якщо це не було початковою метою операції, може виникнути під час її проведення».

Мета вчинення актів геноциду може бути доведена за такими обставинами:

- а) загальний контекст здійснення інших злочинних дій, систематично спрямованих проти тієї самої групи;
- б) масштаби вчинених злочинів;
- в) загальний характер злочинів, скоєних у регіоні чи країні;
- г) факт умисного та систематичного знищення потерпілих через приналежність до певної групи, при цьому знищення представників інших груп виключається;
- д) загальнополітична доктрина, яка породила такі дії;
- е) повторення дій, спрямованих на знищення та дискримінацію;
- є) вчинення заборонених дій або дій, які руйнують саму основу групи, яка є об'єктом геноциду, і вчиняються в рамках єдиної моделі поведінки.

За наявності мети знищення демографічної групи геноцид обмежується вбивством або заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, вчинених на ґрунті національної, расової, релігійної ненависті чи ворожнечі. Наявність обов'язкової мети геноциду відповідно до рішень міжнародних трибуналів може впливати з самого факту вибіркового вбивства представників демографічної групи - як це сталося з народом тутсі в Руанді.

Суб'єктом геноциду є будь-яка осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності [4].

2.3. Геноцид у сучасній системі міжнародних інформаційних відносин

Протягом історії людства існували випадки масового знищення осіб через національну, етнічну чи расову приналежність або спільні релігійні переконання, які забирали життя мільйонів безвинних людей та мають назву «геноцид».

У Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, яка набула чинності у 1948 році, а також у Статуті Міжнародного

кримінального суду дано визначення геноциду (дії, вчинені з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, расову, етнічну або релігійну групу як таку, тобто:

- вбивство членів такої групи;
- спричинення серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи;
- навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її;
- заходи, розраховані на запобігання дітородіння в середовищі такої групи;
- насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу [9].

У цей важкий період, коли боротьба українського народу посилюється проти збройної агресії з боку російської федерації, проявляється все більше жорстокості з боку ворога, яку необхідно належним чином оцінити.

Сьогодні можна з упевненістю відзначити, що дії збройних сил рф є не просто злочином агресії, а спрямовані на систематичне та послідовне знищення Українського народу, його самобутності, права на самовизначення та саморозвитку. Така ситуація вимагає негайного визнання дій збройних сил рф під час останньої фази збройної агресії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу.

Обставини, що передували і супроводжували розгортання та ведення загарбницької війни росії проти України свідчать про намір керівництва країни-агресора знищити Український народ.

Напередодні повномасштабного вторгнення В. Путін заперечував існування України як окремої держави, заявляючи, що Україна є «невід'ємною частиною» росії та «історичним, культурним і духовним простором» росії. Цьому сприяли подальші заяви очільника рф про те, що Українці — не самостійний народ, а частина російського народу.

Твердження В. Путіна про те, що український і російський народи не різні, а один народ, не означає нічого іншого як заперечення самого факту

існування Українського народу. З цього зрозуміло, що, за словами Путіна, повинен залишитися лише російський народ. Про це він заявив під час виступу на засіданні Ради національної безпеки і оборони рф 21 лютого 2022 року, де зазначив, що сучасна Україна була повністю створена росією, та звинуватив українських комуністів і націоналістів у «розпаді історичної росії під назвою СРСР».

Оголошеною метою військової агресії рф є «денацифікація» України. Цей термін був створений саме для того, щоб поєднати збройну агресію із знищенням «нацистів», які начебто заселяють Україну. Російські лідери називають тих Українців «нацистами», які заперечують існування єдиного народу і воюють за право Українського народу на самоідентифікацію. Таким чином, росія проводить політику щодо спотворене уявлення про ідентичність Українського народу та його прагнення до незалежності, яка реалізується через всесвітнє поширення фальшивих ідеологій, заснованих на маніпулятивному прирівнянні українського патріотизму до «націонал-соціалізму» чи інших нелюдських ідеологій.

Ці та багато інших публічних заяв свідчать про те, що політика з боку російської Федерації, послідовність і систематизація її виконання, спрямована на масове знищення Українського населення, порушення суверенітету та територіальної цілісності України. Метою керівництва РФ є знищення українських патріотів, української мови, української культури та всього, що становить ідентичність Українського народу.

Дії збройних сил російської федерації на території України проти мирного населення здійснюються з метою повного або часткового знищення Українського народу як окремої національної спільноти шляхом вбивства та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень членам цієї групи, спричинення тілесних ушкоджень або психічних розладів Українцям, умисне створення таких умов життя для цивільного населення, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення Українського народу.

Діяння російських збройних сил мають масовий характер на тимчасово окупованих територіях (особливо в містах Буча, Ірпінь, Маріуполь, селища міського типу Бородянці, Гостомелі та багатьох інших населених пунктів на території України), що проявляється численними випадками вбивств, викрадень, позбавлення волі, тортур, зґвалтування, знущань над тілами вбитих і закатованих, розстріли людей, цілих сімей, в тому числі дітей, які намагалися евакуюватися з окупованих населених пунктів. Після звільнення територій, попередньо окупованих російською федерацією, стають відомі страшні, нелюдські та цинічні факти їх злочинів.

Особливу увагу слід звернути на багато фактів, які свідчать про створення умов життя, спрямованих на фізичне знищення Українського населення. Блокада населених пунктів, знищення на цих територіях інфраструктури (припинення постачання електроенергії, води, опалення тощо) у поєднанні з перешкодами доступу до гуманітарних вантажів та евакуації, які позбавляють населення доступу до основних потреб, необхідні для виживання, а саме води, їжі, лік та медичної допомоги. Такі дії є військовим злочином, включаючи використання голоду як зброї війни. Підтвердженням цього є блокада Маріуполя.

Є також численні випадки примусового переміщення тисяч громадян України, у тому числі дітей, на територію російської федерації або на тимчасово окуповані нею території. Примусове виселення та переселення Українців свідчить про намір знищити Український народ, покласти край його існуванню в певному регіоні.

Слід зазначити, що випадки геноциду носять не лише фізичний характер знищення певної захищеної групи, а й часто супроводжується нападами і знищення культурно- історичних об'єктів, релігійних об'єктів і будівель. У бібліотеках тимчасово окупованих територій Луганської, Донецької, Чернігівської та Сумської областей вилучають українську історичну та художню літературу, що не відповідає постулатам кремлівської пропаганди. До цього причетні російські підрозділи так званої «воєнної

поліції». У них є цілий список заборонених до згадки імен, зокрема: Мазепа, Петлюра, Бандера, Шухевич, Чорновіл. Знайдені книги вилучають, масово знищують на місці або вивозять у невідомому напрямку.

Отже, у сукупності зазначені факти дають підстави вважати, що дії російської Федерації під час збройної агресії спрямовані на знищення Українського народу та є геноцидом. Прийнятою Постановою Кабінету Міністрів України «Про вчинення російською Федерацією геноциду в Україні» від 14.04.2022 № 2188-IX Верховна Рада України визнає та звертається до міжнародної спільноти з проханням визнати вчинення російською федерацією геноциду Українського народу, а також злочинів проти людяності та воєнних злочинів в Україні.

Викриття істинних намірів росіян допоможе ініціювати притягнення до відповідальності всіх винних осіб та зупинити геноцид Українців.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ГЕНОЦИДУ

3.1. Міжнародно-правові та політичні інструменти викорінення геноциду

Про величезне значення попередження будь-якого злочину переконливо було сказано Ч. Беккарія, який стверджував, що злочини краще попереджати, ніж карати за них. Це найбільше актуально для геноциду як одного з найтяжчих злочинів. Але, на жаль, навіть сьогодні на міжнародному рівні ця робота «не завжди добре» виконується, як зізнався Генеральний секретар ООН П. Гі Мун у посланні Конференції щодо запобігання військовим зlodіянням, організованій спільно Університетом ООН та Міжнародною кризовою групою, що відбулася в Нью-Йорку. 10 жовтня 2007 р.: «Попередження масових злочинів є одним із найсвятіших обов'язків міжнародного співтовариства та ООН. На жаль, саме цей обов'язок ми не завжди добре виконували. Поля масових поховань жертв у Руанді, Камбоджі та на Балканах служать німими свідками тієї жорстокості, яка пройшла непоміченою міжнародною системою, у якої не вистачило як волі, так і далекоглядності діяти».

Однак слід визнати інше: за останні 70 з гаком років міжнародне співтовариство досягло значних успіхів у боротьбі з геноцидом та іншими злочинами проти людства, розробивши та впровадивши багато заходів для їх запобігання. Ці заходи формують систему запобігання геноциду.

Система запобігання геноциду – це комплекс цілеспрямованих державних і громадських заходів щодо виявлення, усунення, послаблення та нейтралізації причин геноциду та умов, що сприяють його вчиненню, що здійснюються на міжнародному та національному рівнях, які на основі комплексу завдань і функцій, маючи характерну для неї структуру, певні

способи формування, постійно розвивається відповідно до властивих їй законів.

Міжнародне право та заснована на ньому діяльність міжнародних та інших організацій складають основу системи запобігання геноциду як специфічного, одного з найтяжчих видів злочинів. Наприклад, уже ст. I Конвенції про геноцид зобов'язує підписантів «вживати заходів для запобігання та покарання» за вчинення геноциду, який «незалежно від того, вчинений у мирний чи воєнний час, є злочином, що порушує міжнародне право» [41, с. 57-58].

Відсутність правового регулювання і, як наслідок, безумовне визнання «права сильного» нерідко призводили до тотального знищення певних груп людей за національною, етнічною, расовою, релігійною та іншою ознакою. Історія знає багато подібних фактів. Найважливіша роль права полягає саме в тому, що воно визначає правові норми, за допомогою яких шляхом прямого регулювання впливає на суспільні відносини. По суті, саме правова база визначає основні ознаки геноциду, засоби, методи та принципи боротьби з ним, регулює правові відносини між суб'єктами міжнародного права у цій боротьбі, що формуються шляхом узгодження власних позицій і конкретних дій цих суб'єктів.

Сучасне міжнародне право має універсальну властивість впливати як на правосвідомість, так і на політичну та моральну свідомість людей у дусі своїх цілей і принципів. Таким чином, вона бере участь у загальному процесі розвитку цих типів свідомості, сприяє утвердженню відповідних засад у політичному мисленні, моральних нормах і моральній практиці, тобто однаково впливає на гіпотетичних учасників злочинів (зокрема геноциду та інших злочинів проти людства): як лідери, так і їхні послідовники. Цій меті повинні служити не тільки каральні заходи, а й правовий вплив виховного, виховного характеру, який необхідно реалізовувати в найбільш неспокійних, конфліктних регіонах світу: розвиток правової та політичної грамотності, виховна, етична, естетична культура тощо.

Одночасно зі зміцненням системи превентивних заходів, що позитивно впливає на кількісне зниження зростання геноциду, відбувається прямо пропорційне зростання правосвідомості окремих осіб і навіть нове об'єктивне розуміння злочинів минулого за загальною суб'єкти міжнародного права - окремі держави. Визнання Німеччиною, Австралією та Канадою своєї провини в геноциді та офіційні вибачення перед жертвами є яскравим прикладом чесного ставлення до «кривавих» сторінок власної історії в ім'я торжества права, демократії, загального миру і порядку.

Проте не слід забувати про значення та роль національного законодавства у боротьбі з геноцидом, зокрема у сфері його запобігання: на внутрішньодержавному рівні, взаємодіючи з міжнародним правом, воно створює умови та забезпечує реалізацію заходів щодо запобігання геноциду, запобігати і придушувати його [32, с. 61-62].

Отже, характерною рисою системи запобігання геноциду є її дворівнева структура, що включає міжнародний (основний) та державний рівні. Така структура є об'єктивно зумовленою, оскільки ефективна превентивна діяльність можлива лише за умови злагодженої та послідовної роботи як міжнародних, так і національних інституцій.

Перший рівень — антигеноцидна діяльність, що здійснюється міжнародними інституціями та організаціями в рамках міжнародного права; другий рівень — та сама діяльність, що здійснюється державами самостійно в рамках національного права. Цей порядок визначений міжнародно-правовими нормами та закріплений у Римському статуті Міжнародного кримінального суду з метою повного усунення посягань на суверенні права держави, розвитку демократичних засад, зростання суспільної (національної) правосвідомості та зміцнення загальної система запобігання геноциду «зсередини» (в межах окремої держави).

Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний кримінальний суд, міжнародні кримінальні трибунали та інші спеціальні міжнародні та національні установи постійно здійснюють діяльність, спрямовану на

боротьбу з проявами геноциду та іншими злочинами проти людства. Більш того, певний прогрес у цьому напрямку очевидний. Так, у 2001 році Рада Безпеки ООН запропонувала Генеральному секретарю «надати Раді інформацію та аналіз в рамках системи ООН щодо випадків серйозних порушень міжнародного права», а також щодо «потенційних конфліктних ситуацій», що виникають через «етнічні, релігійні та територіальні суперечки» та інформацію з інших пов'язаних питань. Щоб допомогти у виконанні запиту Ради Безпеки, у 2004 році Генеральний секретар створив посаду спеціального радника з питань запобігання геноциду. Першим спеціальним радником був Х. Мендес. У 2007 році Генеральний секретар призначив Ф. Денга спеціальним радником на постійній основі на рівні заступника генерального секретаря [28].

У своєму листі від 2004 року до Президента Ради Безпеки Генеральний секретар перерахував наступні функції Спеціального радника з питань запобігання геноциду:

- збирати доступну інформацію, зокрема в рамках системи Організації Об'єднаних Націй, про широко поширені та серйозні порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права, які мають етнічний та расовий характер і які, якщо їх не запобігти або протистояти їм, можуть призвести до геноциду;
- виконувати функції раннього попередження для Генерального секретаря і, через нього, Ради Безпеки, привертаючи їх увагу до ситуацій, які можуть спровокувати геноцид;
- давати рекомендації через Генерального секретаря Раді Безпеки щодо заходів, необхідних для запобігання або припинення геноциду;
- підтримувати зв'язок із системою Організації Об'єднаних Націй стосовно заходів із запобігання геноциду та працювати над посиленням потенціалу Організації Об'єднаних Націй щодо аналізу та управління інформацією, що стосується геноциду чи пов'язаних із ним злочинів.

Щоб допомогти Спеціальному раднику, 3 травня 2006 року Генеральний секретар ООН створив Консультативний комітет із запобігання геноциду, який уповноважений консультувати та підтримувати роботу Спеціального радника Генерального секретаря з питань запобігання геноциду, а також сприяти ширшій діяльності ООН із запобігання геноциду [25, с. 20-22].

Сполучені Штати відзначилися активною громадською діяльністю на національному рівні в цьому напрямку. У листопаді 2007 року Національний прес-клуб Сполучених Штатів створив робочу групу із запобігання геноциду. До його складу входять колишні політики, державні та громадські діячі з багатим «міжнародним дипломатичним, військовим, гуманітарним та іншим значним досвідом»²³³. Група створена з ініціативи Американського музею пам'яті Голокосту, Американської академії дипломатії та Американського інституту миру. У 2008 р. провідні члени цієї організації М. Олбрайт, колишній держсекретар США, В. Коен, колишній міністр оборони США, розробили програму «Запобігання геноциду: план для політичного керівництва Сполучених Штатів». в якому його автори виклали своє бачення ролі Сполучених Штатів у боротьбі з геноцидом та іншими міжнародними злочинами.

Програма складається з п'яти пунктів, що відповідають рівню міжнародної загрози або тяжкості геноциду в «країнах ризику».

1. Раннє попередження: оцінка загрози та підготовка. На даному етапі необхідно розробити надійний механізм, який дозволить об'єктивно оцінити існуючу в світі загрозу та забезпечить раннє попередження масових злочинів. Керувати цим процесом має глава національної розвідки США. Результати її роботи повинні бути включені до щорічної доповіді, що подається до Конгресу США про загрози національній безпеці країни. Ситуації, які загрожують перерости в геноцид та інші масові злочини, повинні стати об'єктом пильної уваги влади.

2. Рання профілактика: своєчасне реагування. Дії щодо запобігання геноциду мають розпочатися до того, як виникне криза. Тому необхідно спільними міжнародними зусиллями намагатися стабілізувати ситуацію в «країнах ризику»: залучати лідерів, розвивати громадські організації та структури, зміцнювати громадянське суспільство. Такі дії повинні будуть, з одного боку, призвести до зменшення масштабів насильства, а з іншого – забезпечити соціальні гарантії безпеки населення. Фінансування миротворчої діяльності має надходити з міжнародних фондів.

3. Превентивна дипломатія: зупинка та занепад. Навіть коли в країні є явні ознаки підготовки до геноциду, можливість зірвати плани лідерів злочинних режимів, зупинити зростання масового насильства і навіть зменшити його залишається. Для цього має бути створена нова міждержавна (міжвідомча) структура – Комітет із запобігання масовим злочинам, який відповідатиме за реагування на подібні злочини. Створення такої структури не лише посилить відповідальність держав за події, що відбуваються у світі, а й сприятиме координації їхніх дій у питаннях запобігання геноциду та іншим масовим злочинам. Основним завданням Комітету стане підготовка плану спільних міждержавних (міжвідомчих) дій у разі виникнення відповідної загрози.

4. Фінансування військових дій. Залучення військових сил доцільно, коли можливість мирним шляхом запобігти геноциду втрачена. У таких випадках використання військових ресурсів може зіграти важливу роль у стримуванні та придушенні насильства. Заходи, спрямовані на попередження та запобігання геноциду, мають стати частиною національної політичної директиви. Діяльність у цьому напрямку слід планувати заздалегідь. Більш того, необхідно провести відповідні військові навчання. Автори програми також запропонували США збільшити фінансову підтримку міжнародних організацій, таких як ООН і Африканський союз, щоб зміцнити свою військову міць, здатну ефективно протидіяти масовим злочинам.

5. Міжнародна відповідь: посилення норм та інституцій. На думку М. Олбрайт і В. Коена, США повинні відігравати головну роль у боротьбі з геноцидом у світі, але країна не в змозі самотужки подолати цей та інші масові злочини. Тому необхідно розвивати міжнародні норми та інститути, надаючи їм більший авторитет і силу. Водночас суверенітет не повинен використовуватися як щит, що перешкоджає зовнішньому втручання у внутрішні справи держави та приховує злочини, скоєні в країні. З метою розвитку міжнародного співробітництва автори програми висунули пропозицію США виступити з дипломатичною ініціативою щодо створення міжнародної мережі для обміну інформацією між країнами та координації заходів щодо запобігання геноциду [21, с. 36-38].

Звичайно, в цілому програма запобігання геноциду, запропонована М. Олбрайт і У. Коеном, є досить актуальною, і деякі ідеї, викладені в ній, можуть бути реалізовані не тільки урядом США, а й урядами інших країн. Позитивний характер програми чітко проявляється в тому, що вона передбачає обов'язкове міжнародне співробітництво з метою стабілізації ситуації в «країнах ризику», хоча й відводить США роль експерта у запобіганні масовим злочинам у світу, зокрема геноцид. Для цих цілей цілком природною видається необхідність розвитку міжнародних норм та інститутів, надання їм більших повноважень і сили, як зазначено в ньому.

Також важливою є пропозиція авторів програми постійно відслідковувати та оцінювати ситуації у світі, які загрожують перерости в геноцид та інші масові злочини. Ці завдання покладені на главу національної розвідки США, який повинен буде представити результати своєї роботи Конгресу США в щорічному звіті про загрози національній безпеці країни.

Звичайно, розглядати ризик геноциду та інших масових злочинів у будь-якому регіоні світу як загрозу національній безпеці держави з точки зору глобалізації виглядає прогресивним кроком, який повинні зробити інші країни. Це також характеризує цю програму з позитивного боку. Однак тут є тонка грань, перетин якої загрожує зловживанням політичними інтересами

окремих країн, коли оголошення про загрозу геноциду чи інших масових злочинів може бути використано як обґрунтування та виправдання військових дій, оскільки відбулося на початку 90-х років 20 століття, коли члени НАТО на чолі зі Сполученими Штатами здійснили незаконні військові дії проти Югославії.

У програмі є й інші положення, які потребують коригування, а також більш детального та поглибленого вивчення. Таким чином, вона однозначно відводить США головну роль у боротьбі з геноцидом у світі, що, звісно, не може не викликати несхвалення низки держав з числа основних «гравців» на міжнародній арені, таких як Росія, Франція, Німеччина, Велика Британія, Італія, Іспанія та ін. Тобто, при всій значущості створення робочої групи із запобігання геноциду та важливості її програми щодо запобігання геноциду та іншим масовим злочинам, яскраво виражена гегемоністські «примітки», закріплені в цій програмі, навряд чи сприятимуть реальній життєздатності її положень. Але ця організація ще дуже молода і, якщо деякі її погляди будуть переглянуті, вона може стати реальною підмогою для ООН та інших міжнародних, міжрегіональних і національних інституцій, діяльність яких спрямована на непримиренну боротьбу з геноцидом та іншими злочинами проти людства.

Таким чином, кожна держава в межах своїх кордонів має право вживати відповідних заходів для боротьби з геноцидом і вирішувати долю злочинця, який вчинив цей злочин на її території або проти її громадян. У разі потреби може звернутися за допомогою до міжнародних організацій і добровільно передати злочинця «в руки» міжнародного правосуддя. Щоправда, як зазначалося раніше, Рада Безпеки ООН має право на свій розсуд притягнути до відповідальності громадянина будь-якої держави за геноцид та інші злочини проти людства. Це особливе право головного органу ООН є фундаментальною ланкою у всій системі запобігання геноциду та іншим злочинам проти людства [18, с. 51-53].

Що стосується завдань попередження геноциду, то основним з них є раннє попередження цього злочину, запобігання виникненню його початкових ознак і переростанню виникаючих криміногенних ситуацій міжнаціонального, міжетнічного, міжрасового, міжрелігійного чи будь-якого іншого характеру в реальні конфлікти та масові злочини.

У тих випадках, коли факти геноциду вже реально існують, завдання системи запобігання геноциду полягає в тому, щоб шляхом вжиття відповідних правових і навіть силових заходів нейтралізувати причини його виникнення, локалізувати злочин і досягти його повного припинення. Крім того, згідно з даними, отриманими під час аналізу контенту, силове втручання є найефективнішим засобом припинення геноциду (65% із 37 статей).

Як уже зазначалося, система запобігання геноциду виконує особливі функції, які за цільовою спрямованістю можна поділити на три групи: регулятивні, охоронні та виховні.

Регулююча функція полягає у створенні таких об'єктивно існуючих умов, які б дозволяли потенційним учасникам геноциду та їх жертвам вирішувати суперечності та конфлікти, що виникають у них, у рамках вимог закону. При цьому превентивна діяльність стає однією із гарантій реалізації принципу верховенства права.

Охоронна функція покликана забезпечити охорону суспільних відносин, які постраждали від геноциду, і безпеку членів певних спільнот людей, щодо яких можуть бути вчинені злочинні дії з метою їх повного або часткового знищення. Це безпосередньо поєднується з універсальним принципом гуманізму, дотримання якого є метою не лише будь-якої правової держави, а й усього міжнародного співтовариства.

Виховна функція полягає в широкому застосуванні методів переконання, корекції поведінки людей, приведення їх дій у відповідність до вимог права і гуманістичної моралі, виключення можливості виникнення і (або) реалізації будь-якого наміру вчинити геноцид. Цю функцію виконують

майже всі міжнародні органи та організації, покликані боротися з геноцидом, а також національні правоохоронні та інші гуманітарні структури. Виконувати цю функцію покликані відповідні структури кримінально-виконавчої системи, про які вже йшлося вище [10, с. 32-33].

Реальному виконанню всіх функцій у системі запобігання геноциду сприяють два основні фактори:

- 1) наявність розвиненої законодавчої бази, що забезпечує ефективну боротьбу з геноцидом та іншими злочинами проти людства;
- 2) активна діяльність міжнародних і вітчизняних органів і організацій, спрямована на підтримання миру і безпеки в усьому світі.

Слід зазначити, що діяльність із запобігання геноциду поділяється на два основних види: кримінальну репресію, тобто попередження, що здійснюється в рамках кримінального судочинства, і попередження, яке включає всі види впливу, що знаходяться поза його рамками.

Враховуючи той факт, що геноцид як явище існує фактично з давніх часів, а цілеспрямована боротьба з ним почалася лише 70-80 років тому, не дивно, що нинішня система його запобігання досі дає серйозні збої. Про це свідчать не лише численні випадки геноциду, які досі трапляються у світі, а й досить висока латентність цього злочину. У цьому випадку можна говорити про причини латентності об'єктивного і суб'єктивного характеру [22].

Причини латентності об'єктивного типу виражаються у відсутності можливості притягнення до відповідальності винних у всіх випадках геноциду, що пов'язано з: неможливістю своєчасного міжнародного чи державного втручання та впливу на події, що відбуваються на території будь-якої країни чи регіону; зі страхом перед національною чи регіональною владою та свідками лідерів злочинних режимів, рухів, організацій; з великою кількістю безпосередніх виконавців геноциду, їх прямою залежністю від лідерів, «взаємною відповідальністю»; обмежені організаційні, технічні та матеріальні можливості міжнародних судів та інших організацій щодо розслідування та розкриття таких злочинів тощо.

Причини латентності об'єктивного типу є наслідком цілеспрямованого заперечення, невизнання фактів геноциду і навіть їх приховування. Історики та політики, щоб завуальувати цей непристойний факт і не скомпрометувати впорядковану історію цивілізованої Європи, давно вдаються до семантичних хитрощів, називаючи геноцид епохи колоніалізму етноцидом, наголошуючи тим самим на знищенні культури, а не на знищенні людей. . Сьогодні визнання рівних прав на життя і свободу всіх представників людського роду, народження концепції загальнолюдського братерства і єдності дещо похитнули, але, на жаль, ще не припинили повністю практику геноциду²³⁶. З цієї причини і сьогодні чилійський диктатор А. Піночет, який помер у грудні 2006 року, а також деякі активісти етнічних «чисток» на території колишньої Югославії та Руанди в 90-х роках минулого століття та інші злочинці геноциду, залишилися практично безкарними. Названа причина латентності геноциду також міститься в 56 статтях, що становить 90% від загальної кількості статей, присвячених цій проблемі, досліджених у процесі прикладних досліджень.

Це відбувається тому, що й сьогодні правові питання щодо поняття, змісту та ознак геноциду недостатньо розроблені та вирішені, не розроблено єдиної концепції його запобігання та боротьби з ним. Робота в цьому напрямку, звичайно, ведеться. Для вирішення цих проблем у 2000 році у Великій Британії відкрився Міжнародний центр наукового вивчення геноциду (Aegis). Це перша установа такого роду, хоча ООН наполягає на цьому вже більше 15 років. Вчені з усього світу вивчають відомі випадки геноциду, щоб розробити рекомендації щодо запобігання цьому явищу для зацікавлених урядів і громадських організацій. Одним із першочергових завдань Центру є дати точне наукове визначення геноциду, оскільки серед науковців світу досі немає єдиної думки щодо цього питання [26].

У Канаді з 2006 р. видається спеціальний журнал «Дослідження геноцидів та їх запобігання», заснований Міжнародною асоціацією

дослідників геноциду та Міжнародним інститутом досліджень геноциду та прав людини.

І все ж високий рівень латентності та широкий діапазон поширеності геноциду в світі свідчать про недостатню ефективність звичайних превентивних заходів на даному етапі боротьби з геноцидом та недосконалість системи його запобігання в цілому. На жаль, наразі найбільш реальним засобом запобігання геноциду залишається застосування заходів кримінально-правового характеру (кримінально-правова репресія), і в першу чергу проти керівників та організаторів геноциду, що підтверджується практикою судових процесів, як післявоєнних, так і сучасних, ведеться переважно проти лідерів злочинних режимів, рухів, формувань. Щоправда, така ситуація не є наслідком слабкості профілактичних заходів, а свідчить про специфіку цього виду злочинності. Причому в даному випадку метою репресій є не стільки покарання злочинців, скільки профілактичний вплив на всіх інших: на фізичних і юридичних осіб, держави, політичні, релігійні та інші організації, ЗМІ. Якщо принаймні більшість керівників і організаторів геноциду неминуче понесуть відповідне покарання за його вчинення, на даному етапі цього буде достатньо, щоб визнати зусилля щодо запобігання геноциду в цілому позитивними. Але поки що доводиться визнати, що в світі надто багато головних виконавців геноциду з різних причин досі перебувають на волі, а розгляди справ затриманих злочинців безпідставно затягуються.

Звичайно, превентивні заходи не повинні залишатися поза загальною системою запобігання геноциду. Більше того, ця діяльність поступово має стати пріоритетною і обов'язково спрямованою:

- 1) виявлення «зародків» екстремістських режимів, органів, партій та інших організацій чи об'єднань, їх своєчасне викриття;
- 2) виявлення, усунення, послаблення та (або) нейтралізація несприятливих факторів у формуванні особистості, особливо з лідерськими якостями, екстремістською чи іншою реакційною спрямованістю;

3) моральне і правове виховання, виховання особистості з раннього віку в дусі толерантності, гуманності та рівноправності і свобод громадян будь-якої національності, етнічної групи, раси, релігії або людей з іншими ознаками;

4) розвиток демократичних інститутів і громадянського суспільства.

Саме в певній соціальній сфері «зростає» благодатний ґрунт для геноциду, якщо вчасно не вжити відповідних превентивних заходів. Не випадково окремі національно-етнічні, расові, релігійні та інші спільноти людей десятиліттями, а іноді й століттями перебувають у ворожих і взаємно ненависті. Такі відносини несумісні як з моральними, так і з соціально-правовими вимогами сучасних міжнародних відносин. Для них достатньо найменшої «іскри» чи ослаблення уваги міжнародних гуманітарних сил, щоб перетворитися на кровопролиття – геноцид. Щоб виправити такий стан справ, навіть створено глобальну коаліцію в рамках ООН – UNEPS (Служба миру ООН у надзвичайних ситуаціях). Її головне завдання — боротьба з геноцидом і злочинами проти людства. Через відсутність злагодженого правоохоронного механізму вона ще не повністю дієздатна, але активно домагається створення незалежних міжнародних сил швидкого реагування (15-18 тис. осіб), здатних діяти на постійній основі в будь-якій точці світу. Такі міжнародні сили дійсно потрібні [35].

Таким чином, головною умовою ефективності боротьби з геноцидом та іншими злочинами проти людства є консолідація на цьому напрямі всіх позитивних сил – як міжнародних, так і національних. Коли в усьому світі для всіх людей, незалежно від статусу, стане обов'язковим і природним усвідомлення невідворотності покарання за геноцид та інші злочини, лише тоді це звірство буде подолано. Про необхідність такої консолідації заявив і П. Гі Мун у своєму посланні з нагоди 60-ї річниці прийняття Конвенції про геноцид: «Робота ООН із запобігання геноциду охоплює широкий спектр діяльності. У найширшому сенсі ми прагнемо поваги до прав людини, верховенства права та фундаментального принципу рівності всіх людей.

Завдяки своїй глобальній присутності Організація надає практичну допомогу державам у створенні демократичних інститутів і вирішенні суперечок мирними засобами. Ми створили відділ із запобігання геноциду. А в 2005 році держави-члени одноставно погодилися з новим, безпрецедентним універсальним стандартом — обов'язком захищати — який спрямований на те, щоб національні лідери не приховували зловживань за фальшивою маскою суверенітету.

Незважаючи на ці зусилля, світ досі не вільний від обурливих актів порушення людської гідності. Надто часто міжнародна реакція була неадекватною. Геноцид і подібні злочини далеко не віддані забуттю і становлять серйозну загрозу. Сьогодні, як ніколи, затребувана не лише пильність, а й готовність до дій.

У цю річницю я закликаю ті держави, які ще не зробили цього, приєднатися до Конвенції. Я закликаю всі держави виконувати вимоги Конвенції та підтримувати наші зусилля щодо запобігання геноциду та інших серйозних порушень прав людини, які можуть призвести до геноциду. Запобігання геноциду є колективною та індивідуальною відповідальністю. Ми повинні зробити все можливе, щоб наші діти могли жити, не боячись втратити життя через свою етнічну, національну, релігійну чи расову групу».

Підсумовуючи вищесказане, хотілося б підкреслити, що настання XXI ст. – це століття особливої техногенної цивілізації, надзвичайно насиченої сучасними технологічними та іншими небезпечними для всього людства засобами, які, на жаль, не завжди раціонально використовуються. Потенціал цих засобів незліченний, але ціна помилки в їх застосуванні безсумнівна – зникнення Життя на Землі. Не випадково цивілізація 21 ст. називається «цивілізацією ризику»: спокуса використати хоча б частину цього потенціалу для здійснення геноциду, агресії чи реалізації інших злочинних намірів може негайно призвести до ситуації, коли все людство може опинитись на межі знищення. . Тому спільна робота всіх гуманітарних міжнародних сил, спрямована на попередження цих злочинів, якнайшвидше реагування на

факти їх вчинення і, що не менш важливо, притягнення їх учасників до суворої відповідальності є головними завданнями сучасності у боротьбі з нею. Лише проти геноциду та інших злочинів проти людства, а й у боротьбі проти будь-якої агресії, неминучими супутниками якої завжди є геноцид і людські жертви [33].

3.2. Проблеми виконання конвенції з геноциду

Наразі каральні елементи Конвенції виявилися набагато ефективнішими, ніж превентивна. Справді, з часом міжнародне кримінальне правосуддя накопичило значний досвід переслідування злочинів, пов'язаних з геноцидом. Внаслідок цього юридична відповідальність держав щодо особистого притягнення таких злочинців до відповідальності знаходить все нові й нові втілення. Від спеціальних міжнародних трибуналів, створених згідно з рішеннями Ради Безпеки ООН, до Міжнародного кримінального суду, що діє на основі договору, і далі до застосування національними судами універсальних правових норм, сутність злочинів геноциду та відповідальність за вони набувають все більш чітких обрисів.

Важливо, щоб не менш важливий обов'язок запобігання геноциду, закріплений у Конвенції, був однаково повним і виконувався однаково ефективно. Генеральний секретар ООН призначив спеціального радника високого рівня для збору наявних доказів широко поширених і серйозних порушень прав людини, які можуть призвести до геноциду, а також для зміцнення здатності ООН аналізувати та керувати інформацією, пов'язаною з такими злочинами. До його обов'язків також входить взаємодія з іншими партнерами ООН з метою кращої координації превентивної діяльності. Щоб посилити цю увагу, у 2006 році Генеральний секретар призначив сімох

експертів для допомоги Спеціальному раднику з питань запобігання геноциду.

Ці ініціативи є важливими кроками в правильному напрямку. Але я вважаю, що можна і потрібно зробити ще більше – наші інституційні можливості щодо запобігання геноциду повинні бути підтримані шляхом їх прямого включення до вищезгаданого міжнародного договору.

На відміну від багатьох інших міжнародних угод з прав людини, Конвенція про геноцид ніколи не мала формального моніторингового механізму, відомого як «договірний орган», для моніторингу виконання її положень і надання рекомендацій країнам-учасникам щодо превентивних і коригувальних дій. Найраніший проект Конвенції про геноцид, першого міжнародного договору про права людини в сучасній історії, містив такий механізм, але ця новаторська пропозиція так і не знайшла відображення в остаточному тексті [31].

З того часу накопичився досвід, який відображає позитивний вплив таких механізмів моніторингу у сфері прав людини. Тому подібна пропозиція щодо Конвенції про геноцид незмінно підтримується як керівництвом ООН, так і правовими експертами, активістами та жертвами подібних злочинів. Примітно, що в Стокгольмі в 2004 році на її підтримку висловилися представники понад п'ятдесяти країн. Однак інші країни виступають проти пропозиції, посилаючись на те, що вона, ймовірно, дублює функції спеціального радника, а також Міжнародного кримінального суду, ключовий орган, пов'язаний з геноцидом, злочинами проти людяності та військовими злочинами.

Правильно розроблений механізм моніторингу міг би забезпечити авторитетну систему раннього попередження про ситуації, які можуть призвести до геноциду. Практично завжди такі ситуації супроводжуються вираженою ескалацією грубих або систематичних порушень прав людини.

За наявності політичної волі визрівання такого механізму не буде тривалим і важким. Наприклад, Генеральна Асамблея ООН може прийняти

резолуцію про його створення вже у вересні цього року. Він міг би спиратися на подібні ініціативи, які вже були розпочаті в минулому іншими міжурядовими органами, такими як Економічна і соціальна рада ООН, яка створила Моніторинговий комітет з економічних, соціальних і культурних прав.

Альтернативні варіанти неминуче вимагатимуть більше часу та праці, хоча вони також можливі. Серед них – перегляд тексту Конвенції або прийняття протоколу до неї, що створює такий механізм.

Шляхи і варіанти дій можуть відрізнитися за характером і вимогами, але результат повинен бути однаковим. Необхідно створити авторитетний форум, який би оцінював відповідність дій країн своїм зобов'язанням щодо запобігання геноциду, відзначав би їхні заходи щодо покарання за цей злочин, викривав би дії тих, хто створює перешкоди виконанню універсальних зобов'язань [13].

3.3. Відповідальність за геноцид у міжнародному праві

Насамперед, якщо ми говоримо про відповідальність держав за геноцид, то необхідно знати, що взагалі таке відповідальність держав і що таке геноцид. Так, згідно зі ст. II конвенції «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» (далі конвенція про геноцид) під геноцидом розуміються дії, які здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

- a) вбивство членів такої групи;
- b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи;
- c) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, що розраховані на повне або часткове фізичне знищення її;

d) заходи, розраховані на запобігання дітонародженню серед такої групи;

e) насильницька передача дітей із однієї людської групи до іншої.

Держава відповідальна за свої дії чи бездіяльність. Більше того, комісія міжнародного права наголошувала, що як дії, так і бездіяльності слід відображати порушення своїх зобов'язань державою. Це зобов'язання може бути як договірне, так і поза договірне, тобто відповідальність може бути обумовлена як самим договором, так і правом.

І так, коли ми маємо уявлення, що таке відповідальність держави і що таке геноцид, розглянемо відповідальність держав за геноцид. Насамперед необхідно мати на увазі дуже значну статтю конвенції про геноцид, а саме статтю IX, згідно з якою: «суперечки між державами з питань тлумачення, застосування або виконання конвенції, включаючи суперечки щодо відповідальності тієї чи іншої держави за вчинення геноциду або однієї з інших перерахованих у статті III діянь передаються на розгляд Міжнародного Суду на вимогу будь-якої зі сторін». Однак ця стаття не дає змоги Міжнародному суду розглядати справи, пов'язані з відповідальністю держав за геноцид. При розробці конвенції про геноцид виникло питання відповідальності держав за геноцид. Це питання було порушено Великобританією, яка стверджувала, що: «кримінальна відповідальність за будь-який акт геноциду, як це зазначено у статтях II та IV, повинні поширюватися не тільки на всіх приватних осіб чи об'єднання, а й на держави, уряди чи органи влади держави чи уряду ». У цьому питанні Великобританію підтримало багато держав. Так, Швеція стверджувала, що: «хоча держави не можуть бути покарані як такі, це застереження може бути включене до питання про репарації, що підлягають виплаті потерпілим». Незважаючи на те, що Великобританська поправка про визнання відповідальності держави за геноцид була широко підтримана, вона була відхилена з перевагою лише два голоси. Деякі делегації, можливо, погодилися з концепцією відповідальності держави, але виявили

формулювання неоднозначним. Іран заявив, що не може голосувати за, тому що не було чіткої різниці між кримінальною та цивільною відповідальність. Домініканська Республіка проголосувала проти поправки, оскільки відповідно до свого законодавства «юридичні особи не можуть бути визнані винними у скоєнні злочинів». Єгипет побачив у цьому застереженні відповідальність як держав, а й юридичних. Перу описало це положення як неповне, тому що немає міжнародного трибуналу, який судитиме в таких випадках. Однак таку критику Великої Британської поправки не слід сприймати однозначно. Враховуючи те, що поправку не прийняли з перевагою у два голоси, не можна говорити про те, що держави відмовилися від ідеї відповідальності держав. Суперечки про відповідальність держав і, зокрема, застосування IX статті конвенції про геноцид викликали неоднозначну реакцію міжнародно-правового співтовариства.

За своєю суттю, як відомо з вищесказаного, думки розділилися на дві позиції:

- 1) Перша позиція полягала в тому, що держави не можуть бути відповідальними за міжнародним правом за кримінальні діяння, куди входить відповідальність за геноцид.
- 2) Друга позиція, навпаки, полягала в тому, що держави можуть бути кримінально-відповідальні за геноцид.

У справі Боснія та Герцеговина проти колишньої Югославії (Сербія та Чорногорія) у 1993 р. суд ухвалив, що на основі статті IX конвенції про геноцид суд має юрисдикцію щодо «тлумачення, застосування конвенції, включаючи суперечки, пов'язані з відповідальністю держав».⁹ Як продовжував суд далі: «стаття охоплюватиме лише відповідальність, що впливає з відмови держави виконувати свої зобов'язання щодо запобігання та покарання, як це передбачено статтями V, VI та VII відповідальність держави за акт геноциду, вчиненого самою державою, буде виключено зі сфери дії Конвенції. Суд хотів би зазначити, що посилення у статті IX у відповідальності держави за вчинення геноциду або будь-який з інших

перелічених у статті III актів не виключає будь-якої форми відповідальності держави». П. Гаєта (Paola Gaeta) виступила з різкою критикою такого судового ув'язнення. Виходячи з інтерпретації цього висновку, Гаєта робить висновок, що: «згідно з судом зобов'язання за конвенцією буде порушено, коли державна посадова особа або інший індивід, чиї акти відноситимуться до державних, вчинять акт геноциду або будь-який з актів статті III конвенції про геноцид. У цьому випадку, для суду, немає сенсу з'ясовувати чи виконала держава своє зобов'язання щодо запобігання щодо такого діяння, оскільки логіка підказує, що держава не може виконати зобов'язання щодо запобігання геноциду, в якому вона сама брала активну участь». Як логічний приклад вона навела ситуацію: «наприклад, солдат, який є членом операції ООН з примусу до миру в країні, де геноцид має чітке місце (скажімо в Руанді в 1994 р.), в індивідуальному порядку, але діє від імені свого держави, бере участь у скоєнні геноциду, коли його держава прагне це зупинити шляхом різних коштів, у тому числі шляхом спрямування військових операцій на прохання ООН. Незважаючи на гуманітарні цілі військової операції у солдата міг зародитися намір геноциду і самому вбивати членів групи-жертви, поряд з іншими місцевими злочинцями, з метою сприяння фізичному знищенню групи. Чи повинні ми слідувати міркуванням суду і неминуче укладати, що держава, до якої належить солдат, є «відповідальною за акт геноциду» тому, що вона була вчинена особою або органом, поведінка яких пов'язана з державою. Ми також неминуче підходимо до висновку, що ця держава не виконала своїх зобов'язань щодо запобігання діянням, тому що, як міркував суд: «логіка підказує, що держава не може виконати зобов'язання щодо запобігання геноциду, в якому вона брала активну участь». Іншими словами, згідно з міркуваннями Суду, держава, якій належить солдат буде вважатися відповідальною за геноцид, лише через злочинну поведінку одного зі своїх солдат. До того ж, держава має нести відповідальність за порушення зобов'язань щодо запобігання геноциду, хоча вона надіслала військову місію до країни, де дії геноциду були здійснені». Держава не має підстав вважати,

що солдат братиме участь у геноциді. Виходячи з цього висновку, можна стверджувати, що держава не є кримінально-відповідальною за геноцид.

Однак, виходячи з висновків сера Яна Браунлі про відповідальність держав та згідно з його висновками та судовою практикою, держава несе відповідальність за дії кожного свого солдата. Таким чином, згідно зі справою, що стосується військових дій на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди), Міжнародний суд порушив питання про відповідальність Уганди за дії або бездіяльність її збройних сил на території Конго. Суд ухвалив, що: «дії Угандійських солдатів та офіцерів на території Конго є діями Угандійських органів влади. Відповідно до міжнародних норм, які мають характер правового звичаю: «поведінка будь-якого державного органу розглядається як акт держави». Далі суд продовжував: «згідно з умовами, які мають характер міжнародно-правового звичаю і які відображені в Гаазькій конвенції «про закони та звичаї війни на землі» 1907 року в четвертому протоколі статті третин, а також у статті 91 додаткового протоколу до Женевської конвенції 1949 року сторона, яка бере участь у збройному конфлікті, відповідальна за дії всіх осіб, які формують її збройні сили». Тому, незважаючи на всі аргументи Гаети, держава відповідає.

А тепер повернемося до справи «Боснія та Герцеговина проти колишньої Югославії». Комісія міжнародного права зазначала, що: «зауваження суду були досить двозначними». Що ж до самої комісії, то там думки, тому з приводу розійшлися. Деякі члени Комісії запропонували попереднє рішення у справі Боснії та вказали, що: «стаття IV Конвенції не означає, що до неї залучені лише державні посадові особи, які вчинили злочини; з погляду комісії, вчинення акта геноциду «правителями» або «публічні посадові особи» у статті IV не виключає відповідальності держави за дії своїх органів, а стаття IX не виключає будь-яку форму відповідальності держави, у тому числі кримінальну відповідальність». Інші вважали, що: «справа не містить вказівки, ні в заявах суду, ні в заявах сторін, які б дозволили припустити, що конвенція про геноцид відображає кримінальну

відповідальність держав у кримінальному сенсі. Крім того, з підготовчих документів (фр. travaux preparatoires) зрозуміло, що стаття IX Конвенції не належать до кримінальної відповідальності держав. Швидше, роль режиму відповідальності держав щодо злочину геноциду була більш менш аналогічна загальному режиму відповідальності, і, зокрема, встановлює відповідальність держав щодо відшкодування збитків, завданих жертвами».

Міжнародна організація «Human right first» у своїй публікації «Звинувачення Міжнародного кримінального суду в Дафурі та Конвенція геноциду» резюмувала висновки суду: «Відповідно до статті III Конвенції про геноцид, держави «пов'язані зобов'язанням не здійснювати геноцид через свої органи чи особи чи групи осіб, поведінка яких може бути приписана йому. Міжнародний Суд витлумачив це зобов'язання, включивши заборону змови з метою скоєння геноциду, пряме та публічне підбурювання до скоєння геноциду, замах на скоєння геноциду та співучасть у геноциді. На думку суду, держава винна у геноциді, якщо вона надає «засоби для полегшення або сприяє у скоєнні злочину». Суд провів аналогію співучасті в геноциді відповідно до правил звичайного міжнародного права відповідальності держави за «допомогу та сприяння», відповідно до якої будь-яка «держава, яка допомагає або сприяє іншій державі у скоєнні міжнародно протиправного діяння, несе міжнародну відповідальність за це». Суд роз'яснював, що держава повинна бути відомо, що злочинець діє з наміром знищити повністю або частково національну, расову, етнічну чи релігійну групу». Але якщо ми подивимося на висновки Палати Лордів у справі Піночета, то в цьому випадку Палата Лордів має зовсім протилежну точку зору. На їхню думку: «правова конструкція передбачає, що міжнародні злочини, вчинені державними посадовими особами, розглядаються як акти приватного характеру, і не можуть бути віднесені до держави як такої, і не може спричинити її міжнародну відповідальність».

Деякі автори зазначають, що поодинокий випадок, який наголошувала Гаєта, не може викликати державну відповідальність. Йому потрібна

систематична практика геноциду. Інші, у свою чергу, зазначають, що держава відповідальна за будь-який акт геноциду, вчинений його органом чи посадовцем. Таким чином, постає питання про суб'єктивну сторону геноциду, і в тому числі про намір *dolus specialis* (прим. автора: лат. – особливий намір). У зв'язку з цим Кембриджський професор Дж. Кроуфорд (James Crawford) висунув думку, що: «конвенція про геноцид діє як *lex specialis* (прим. автора: лат. – спеціальний закон) стосовно загальним умовам державної відповідальності, де мета не є обов'язковою умовою (доповнення автора – щодо держави). Далі він зазначає, що у разі наявності *dolus specialis* необхідно посадовим особам цієї держави. 18 На додаток до цього проф. У. Шабас (William Schabas) пише, що для того, щоб держава була б відповідальною за геноцид, необхідно, щоб державні лідери були б залучені до неї. 19 Виходячи з цього, виходячи з логіки, можна зрозуміти, що вимога конвенції про геноцид по суб'єктивній стороні (тобто *dolus specialis*) трансформуються на державу і є умовою її відповідальності. Цей висновок не можна вважати необґрунтованим. Наприклад, розглянемо справу А. Фурунджія, в якій обговорюються міжнародні злочини державної посадової особи в особистій якості та відповідальність держави за них. У цій справі йдеться про тортури, проте ми його розглянемо через призму геноциду. Таким чином, виходить, що: «згідно з чинним гуманітарним правом у доповненні до індивідуальної кримінальної відповідальності, відповідальність держави може виникнути тоді, коли посадова особа застосовує тортури, або коли не може запобігти злочину, або в результаті, коли не може його засудити». Далі суд продовжував: «якщо тортури є широко використовуваною практикою державних посадових осіб, тоді це є серйозним порушенням міжнародно-правових зобов'язань, таким чином, утворюючи важкі протиправні дії, які генерують державну відповідальність». У цій же справі суд зазначав, що: «у міжнародному гуманітарному праві, залежно від обставин кожної конкретної справи, можна притягнути (доповнення автора-держави) до відповідальності за тортури як одну з

категорій міжнародних злочинів, таких як порушення гуманітарного права, грубе порушення Женевських конвенцій, злочини проти людяності чи геноцид». У такому разі, згідно з висновками судової палати, держава несе відповідальність за геноцид разом із посадовими особами, який був здійснений ними. Однак, незважаючи на таку переконливу позицію, ще 1946 року на Нюрнберзькому процесі було сказано, що: «злочини з міжнародного права вчиняють люди, а не абстрактні формування (...)».

Проте, А. Зайберт-Фор (Anja Seiber-Fokhr) інтерпретувала ці слова як: «суд намагався пояснити, що індивіди буде притягнуто до відповідальності, незважаючи на факт, який вказує, що на той момент міжнародне право було зацікавлене у зобов'язаннях держави. Це не була відмова від відповідальності держави», але тільки доказ того, що вони (прим. автора – злочинці) відповідальні за свої міжнародно-правові злочини, незалежно від їхньої посади.

Незважаючи на всю критику Міжнародного суду у справі геноциду (Боснія та Герцеговина проти колишньої Югославії), суд справедливо зазначив, що держава може нести відповідальність за геноцид, проте вона нестиме відповідальність: «за порушення зобов'язань щодо запобігання геноциду тільки тоді, коли геноцид був здійснено. Саме тоді, коли відбувається заборонене діяння (геноцид чи будь-які інші діяння, перелічені у статті III Конвенції), відбувається порушення зобов'язання щодо запобігання. У зв'язку з цим Суд посилається на загальну норму закону Відповідальності держави із заяви Комісії Міжнародного права на статтю 14 пункт третій». Ще в 1993 р. Югославія зобов'язалася, що: «що жодні військові, напіввоєнні чи нерегулярні збройні формування, які можуть бути спрямовані або підтримані нею, а також будь-які організації та особи, які можуть бути під її контролем, керівництвом чи впливом, не вчинять будь-які акти геноциду, не братимуть участі в змові з метою вчинення геноциду, пряме та публічне підбурювання до вчинення геноциду, або співучасть у геноциді». Суд ухвалив, що президент Югославії С. Мілошевич був

«повністю поінформований про клімат глибокої ненависті, яка панувала між боснійськими сербами та мусульманами у регіоні Сребрениці». Мілошевичу було відомо про наміри генерала Р. Младіча здійснити геноцид. Відповідачу не вдалося довести, що були вчинені будь-які дії для запобігання звірствам, які були вчинені. Отже, органи відповідача не зробили нічого, щоб запобігти геноциду в Сребрениці. Суд дійшов висновку, що відповідач порушив свої зобов'язання щодо запобігання геноциду. Виходячи з цього висновку, можна констатувати, що держава несе міжнародну відповідальність за акти геноциду, які були вчинені її органами, але тільки в тому аспекті, що держава жодним чином не сприяла запобіганню геноциду.

Виходячи з давно існуючого римського принципу - *societas delinquere non potest* (прим. автора: лат. - юридичні особи вчиняти злочини не можуть) і переносячи його на державу можна дійти висновку, що самі держави не можуть вчиняти злочини. На цьому принципі ґрунтується і суддя *ad hoc* (прим автора: лат. – для цього випадку) Креча, який, у свою чергу, посилається на висновки М. Хадсона (Marley Hudson) згадує, що: «конвенція, загалом, стосується покарання індивідів»; держава може бути покарана, якщо вона не вжила належних заходів щодо введення положень конвенції у своє внутрішнє право згідно зі статтею V конвенції. Тому відповідальність держави згідно зі статтею IX не є кримінальною. У цьому випадку ми бачимо деяку подібність між вищесказаним і висновком судової палати Міжнародного трибуналу у колишній Югославії у справі А. Фурунджія, в якому, як було написано раніше, суд ухвалив, що: «якщо тортури є широко використовуваною практикою державних посадових осіб, то тоді це є серйозним порушенням міжнародно-правових зобов'язань, таким чином утворюючи тяжкі протиправні дії, що генерують державну відповідальність».

Оскільки конвенція геноциду не зобов'язує держави утримуватись від співучасті у геноциді та надання допомоги та сприяння у вчиненні актів геноциду, Креча розглядає «міжнародно-цивільну» відповідальність держави за геноцид. Він наголошував, що держави нестимуть «міжнародно-цивільну»

відповідальність у разі вчинення геноциду на території іншої держави. Дана відповідальність формуватиметься у два етапи:

1) Вимога про відшкодування збитків до компетентних органів держави, які відповідальні за геноцид та дозвіл у порядку, встановленому його внутрішніми законами.

2) Міжнародні судові розгляди щодо відшкодування збитків, понесених у результаті геноциду, учасниками якого (розбирання) будуть держави, відповідальна за геноцид і держава, на території якої було здійснено геноцид. Іншими словами, це буде типовий випадок громадянської відповідальності держави.

Однак, тут можуть виникнути певні проблеми. Відповідальність держави за геноцид, як і будь-яка інша, не передбачена конвенцією про геноцид. Жертви що неспроможні посилатися на конвенцію, т.к. згідно зі статтею 34 статуту міжнародного суду тільки держави можуть бути сторонами у справах, які розбираються судом. З першим етапом відповідальності держави можна не погодитися, мотивуючи це тим, що держава буде зацікавлена в тому, щоб виграти процес, інакше кажучи, щоб не платити компенсацію, тому об'єктивність, справедливість та неупередженість суддів перебуває під великим питанням. Хоча суто гіпотетично такий процес можливий. Найкращий спосіб відшкодування збитків потерпілим це регіональні суди.

Посилаючись на висновки судді ad hoc Креча про те, що держава буде відповідальною за геноцид, Данія, яка виступала від імені країн Північної Європи, з приводу того, що держави можуть бути відповідальні за геноцид, висунула досить ґрунтовну позицію. Дану позицію Данія висунула в коментарях, представлених у комісію міжнародного права, у яких вона зазначала, що: «якщо, подивитися на злочини геноциду чи злочини агресії, звісно, вони, готуються індивідами на людських засадах, але водночас можуть приписуватися державі, оскільки вони здійснюються державними органами, маючи на увазі своєрідну «злочинну систему». Відповідальність у

цій ситуації не може обмежуватися однією людиною, що діє від імені держави. Поведінка індивіда може викликати відповідальність держави, яку він чи вона представляє. У таких випадках держава, як юридична особа, повинна зазнати покарання, або через штрафні збитки, або через заходи, що зачіпають гідність держави. Термін «злочин», стосовно держави, розглядається, як занадто делікатний, може бути розглянуто питання про використання термінів «порушення» або «серйозне порушення» (міжнародно-правового зобов'язання)³¹. З огляду на цю позицію не слід забувати, що конвенція про геноцид ставитися до індивідів. На думку автора, враховуючи вищесказане щодо того, що тільки індивід несе відповідальність за геноцид державний апарат можна розглянути як «злочинну систему» з тим, що він (апарат) розглядатиметься, як інструмент злочину, ефективний засіб знищення захищеної групи в руках злочинців. Свого роду прикладом цього висновку може бути фашистська Німеччина.

Як було згадано вище, лише держава може подати заяви для розгляду справи, але й тут вона може зіткнутися із певною проблемою – визнання юрисдикції суду. Так, наприклад, Індія, у справі проти Пакистану (Trial of Pakistani Prisoner of War) аргументувала, що суд не має юрисдикції над нею, посилаючись на застереження, зроблене в момент ратифікації конвенції про геноцид у 1954 р. Уряд Індії заявив стосовно статті IX що для надання будь-якої суперечки про терміни цієї статті щодо юрисдикції міжнародного суду, необхідна згода всіх сторін у суперечці в кожному конкретному випадку. У цій ситуації, як і інших подібних випадках, держави уникають будь-яких розглядів, не кажучи вже про відповідальність. Згідно з М. Робінсоном (Nemiah Robinson): «оскільки Конвенція безпосередньо не посилається на відшкодування збитків, сторони не зобов'язуються приймати на себе обов'язкову юрисдикцію суду в цьому питанні». Це також підтверджує проф. У. Шабас (William Schabas). Він зазначав, що: «реальна проблема полягає в юрисдикції, тому що якщо її не передбачено у статті IX, то дуже часто у доступі до Міжнародного суду буде відмовлено». Таким чином, держава

може подати заяву щодо тих держав, які визнали юрисдикцію суду відповідно до статті 36 статуту.

М. Н. Шоу (Malcolm N. Shaw), що за таке діяння, як геноцид держава має відповідати. У. Шабас зазначає, що хоча стаття IX конвенції про геноцид дає юрисдикцію суду щодо вирішення спорів між державами-учасницями у питаннях «тлумачення, застосування та виконання» вона робить пряме посилання на відповідальність держави. Багато зауважень *travaux préparatoires* (прим. автора: фр. – підготовчі документи) вказують на цивільно-правову відповідальність за геноцид. Незважаючи на позицію Шабаса, М. Робінсон давно висловив, що: «було багато сумнівів щодо справжнього змісту» посилання відповідальність держав. Суддя Ода, у справі Боснія та Герцеговина проти Югославії, наголошував, що: «становище статті IX конвенції про геноцид надзвичайно розпливчасті та невизначені». Таким чином, встановлення точних рамок дії цієї статті, які вона вимагає або уточнення її сенсу, буде раціональним рішенням. Понад те, якщо встановити відсилання у статті IX на «Відповідальність країн за міжнародно-протиправні дії», це дозволить вирішити безліч проблем, що з відповідальністю країн за геноцид, т.к. Цей проект статей містить широкий перелік санкцій, які можна застосувати до держави за геноцид. На думку К.А. Бекашева галузь відповідальності країн перебуває поки що на стадії формування (становлення), оскільки проект статей відповідальності країн за міжнародно-протиправні дії не отримав статусу міжнародного договору. І.І. Лукашук вважає, що принцип відповідальності є необхідним принципом міжнародного права загалом і впливає із його правової природи. З огляду на це можна погодитися з думкою скандинавських країн з приводу відповідальності держав за геноцид, але лише частково. Ця позиція підкріплена і висновками членів комісії, і думкою судді Креча, і думками авторитетних юристів міжнародного права М. Хадсона, М. Н. Шоу, У. Шабаса.

Однак є й інший підхід притягнення держави до відповідальності за геноцид. Незалежно від того, чи ратифікувала держава конвенцію про

геноцид, її (держава) можливо притягнути до відповідальності згідно з міжнародно-правовими нормами. Насамперед, як підкреслював М. Ш. Бассіоні (Mahmoud Cherif Bassiouni), норми конвенції про геноцид набули імперативний характер, тобто. характер *jus cogens* (лат. – незаперечне право). У цьому випадку імперативні норми мають характер *erga omnes* (прим автора: лат. – зобов'язання перед усіма). Відповідно до висновків Міжнародного суду зобов'язання *erga omnes* виходять із актів сучасного міжнародного права, заборони актів агресії та геноциду, а також із принципів та умов, які торкаються основних прав людини. Таким чином, відповідно до статті 40 «проекту статей про відповідальність держав»: «держава несе відповідальність за серйозне порушення державою зобов'язання, що випливає з імперативної норми загального міжнародного права».

У такому разі не важливо, чи є норми конвенції обов'язковими для держави чи ні; воно нестиме відповідальність за геноцид тому, що допустило акт геноциду.

Як видно з безлічі суперечливих думок та судової практики, немає однозначної думки щодо відповідальності держав. Незважаючи на той факт, що конвенція про геноцид є документом, який стосується кримінальної відповідальності окремого індивіда, держава нестиме відповідальність за геноцид. Проте думка про те, що держава буде відповідальною за геноцид у категорії «кримінальні злочини» є не обґрунтованою та юридично неправильною. Це виходить із самої дефініції геноциду, чий суб'єктивний аспект становить такий суттєвий елемент геноциду, як *dolus specialis*, трансформування якого на юридичну особу (тобто держава) не є можливим, на противагу думкам Кроуфорда та Шабаса, чії думки автор роботи роздатку звернення: вище.

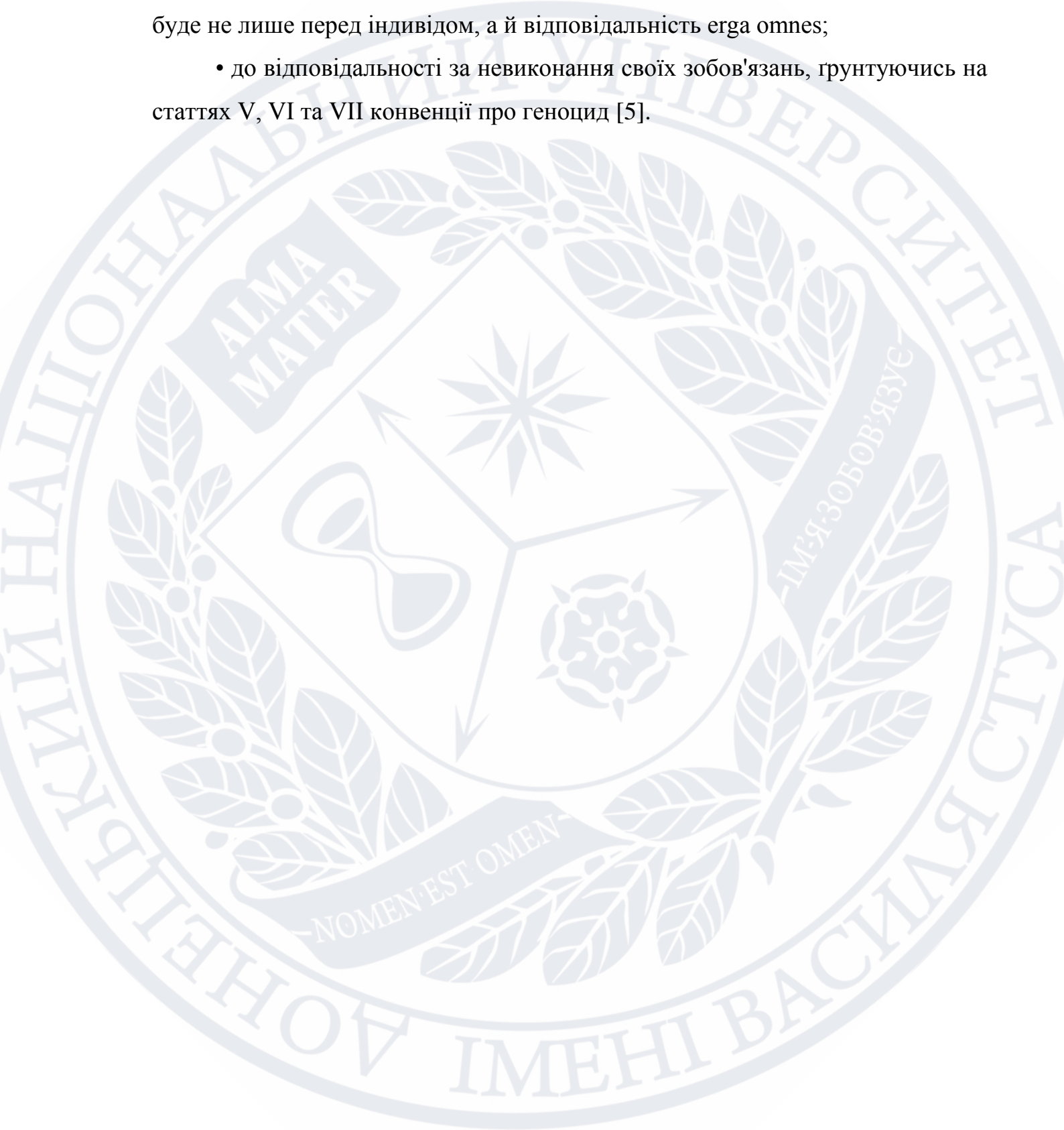
Обґрунтовуючись на дослідженнях думок юристів-міжнародників, констатуємо, що згідно з римським принципом *societas delinquere non potest* (лат. – юридичні особи відповідальності не несуть) держава не є кримінально-відповідальною за геноцид. Держава *ipso facto* (лат. – з самого

факту) не є фізичною особою, тому її не можна притягнути до відповідальності згідно з кримінальним правом. Безперечним є той факт, що держава в руках злочинців може бути використана як «злочинна організація», використовуючи державний апарат, можна зробити геноцид, як це було висловлено Скандинавськими країнами. Але, на думку автора, і, як було сказано вище, лише індивід є кримінально-відповідальним за здійснення актів геноциду. Проте, держава, як окрема структура, на думку автора, буде відповідальною за невиконання своїх зобов'язань щодо запобігання геноциду та її недопущення. Сюди можна додати, що держава буде відповідальною за дії своїх посадових осіб у випадках геноциду, згідно з висновками МТКЮ у справі Фурунджія, де суд зазначав, що якщо злочини становлять широку практику державних посадових осіб, то вони визнаються як порушення міжнародних правових зобов'язань, що генерують державну відповідальність. Тому, незважаючи на думку П. Гаєти, про те, що буде не справедливо притягувати державу до відповідальності за геноцид тільки тому, що її посадова особа здійснила геноцид в особистій якості, держава все одно буде притягнута до відповідальності згідно з звичайною правовою практикою, яку роздавали звернення: Міжнародний суд у справі «Демократична Республіка Конго проти Уганди», де констатував, що держава несе відповідальність за дії кожного солдата.

Геноцид, виходячи з самої дефініції, є широкомасштабними і систематичними нападами з метою знищити «групи, що охороняються», тому немає сенсу говорити про те, що держава не запобігла геноциду через не знання того, що відбувається. Іншими словами, таку широкомасштабну і систематичну дію не можна вчинити таємно, у державному невіданні. В результаті, якщо геноцид має місце, то держава в будь-якому разі нестиме відповідальність за невиконання своїх зобов'язань.

Очевидно, що зараз найактуальнішою думкою про державну відповідальність є думка притягнути державу:

- до відповідальності, ґрунтуючись на загальних принципах права, оскільки геноцид вже давно має форму *jus cogens* і відповідальність держави буде не лише перед індивідом, а й відповідальність *erga omnes*;
- до відповідальності за невиконання своїх зобов'язань, ґрунтуючись на статтях V, VI та VII конвенції про геноцид [5].

ВИСНОВКИ

«Геноцид» - термін нашого часу, термін, що означає найтяжчий міжнародний злочин проти людства, що має конвенційне закріплення, що вже не раз фігурував і в історії, і в праві. Під терміном «геноцид» слід мати на увазі одну із складових поняття геноциду. Бо ці дві речі аж ніяк не тотожні. Термін – суть ім'я поняття, його зовнішня форма. А форма завжди має на увазі деякі рамки. До того ж, етимологія терміну «геноцид» неоднозначна. Геноцид - гібридне слово, що сягає двох мов: грецькому «genos» - рід, плем'я і латинському «caedere» - вбивати. Кваліфікуючою ознакою злочину геноциду є намір як важливий аспект цього складу злочину. Намір має полягати у знищенні групи осіб, які належать до тієї та іншої конкретної групи, а заборонене діяння має бути скоєно проти особи через її приналежність до конкретної групи та як один із послідовних кроків досягнення спільної мети знищення цієї групи. Приналежність особи до цієї групи, а чи не його особистість є вирішальний критерій визначення безпосередніх жертв злочинів геноциду. Ця група як така є кінцевим об'єктом або наміченою жертвою низки злочинної масової поведінки. Головна риса геноциду полягає в його об'єкті і намір злочину має бути спрямований на знищення групи. Група складається з індивідів, і тому, строго кажучи, діяння її знищення має бути спрямоване проти індивідів. Але ці індивіди важливі не *per se*, лише як члени групи, до якої вони належать. Вжиті дії проти конкретних членів групи є кошти, які були використані для досягнення злочинної кінцевої мети щодо конкретної групи.

Для юриспруденції Міжнародного Кримінального Суду можна назвати такі загальні елементи складу злочину геноциду:

1. Об'єктивний елемент:

а) Злочинна поведінка (*actus reus*). Виконавець вчинив одну або кілька дій із числа перелічених у ст. II Конвенції щодо запобігання та покарання злочину геноциду щодо однієї або кількох осіб.

б) Об'єкт злочину. Така особа чи особи належали до конкретної національної, етнічної, расової чи релігійної групи.

2. Суб'єктивний елемент (*mens rea*):

Виконавець мав намір знищити, повністю чи частково, цю національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку.

В умовах сьогодення дійсності збільшується кількість злочинів, що визнані країнами світу міжнародними, внаслідок яких настають найтяжчі наслідки для життя на землі. Все це викликає особливе занепокоєння світової спільноти. Враховуючи підвищену небезпеку для світової спільноти міжнародних злочинів та злочинів міжнародного характеру у загальній системі норм, що регулюють відносини між державами, Статут ООН та Декларація про принципи міжнародного права закріпили найважливіші міжнародно-правові принципи: відмова від загрози силою та використання сили у міжнародних відносинах; вирішення спорів мирними засобами; невтручання у внутрішні справи інших держав; обов'язок співпрацювати відповідно до Статуту; рівноправність та самовизначення народів; суверенну рівність всіх держав; сумлінне виконання міжнародних зобов'язань.

Керуючись сформульованими у міжнародно-правових актах положеннями, всі держави світу з метою забезпечення власної безпеки за взаємною домовленістю між собою у своїх національних законодавствах мають визначити коло діянь, які порушуватимуть інтереси кожного з них. Консолідація зусиль дозволить до певної міри нейтралізувати злочинні задуми.

Виходячи з того, що міжнародні злочини посягають на інтереси всього світового співтовариства, вони повинні належати до юрисдикції міжнародного кримінального суду. У свою чергу, злочини міжнародного характеру торкаються інтересів окремо взятих держав і у зв'язку з цим

підпадають під регулятивну дію інституту екстрадиції (видачі). В рамках інституту екстрадиції на підставі принципу *aut dedere, aut punire* (або видай, або покарай) та принципу *aut dedere, aut iudicare* (або видай, або суди) вирішуються всі кримінально-правові питання.

Передбачається, що протидія міжнародним злочинам та злочинам міжнародного характеру має здійснюватися під егідою ООН та з використанням розроблених рекомендацій, що підвищить ефективність та дієвість усіх заходів.

Отже, дослідження міжнародно-правової практики щодо запобігання злочину геноциду та покарання за нього свідчить про те, що ця сфера потребує єдиного підходу до тлумачення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, належного відображення міжнародно-правових рішень у національному законодавстві та судочинстві, а також просте виконання прийнятих рішень на практиці, оскільки, незважаючи на наявність міжнародного договору та наявність міжнародної та національної судової практики, сьогодні у світі все ще відбуваються події, які, відповідно до вищезгаданої Конвенції, можна кваліфікувати як вчинення злочину геноциду та порушення зобов'язань за нею запобігання та переслідування за його вчинення.

Геноцид - це страшне і злочинне явище, яке завжди викликає резонанс у міжнародних відносинах і викликає обурення всього світу. Цей термін був введений в ужиток в 1944 році Рафаелем Лемкіним і відтоді став важливою складовою міжнародного права та політики. Концепт геноциду в міжнародних інформаційних відносинах відображає намагання світового співтовариства запобігти подібним злочинам і забезпечити справедливість та покарання для винних. В даному есе ми розглянемо, як цей концепт впливає на міжнародні відносини та їхню інформаційну складову.

Геноцид є серйозним порушенням прав людини та міжнародного гуманітарного права. Він визнається міжнародним співтовариством як найвищий рівень злочину проти людства. Таке визнання надає сили й

рішучості міжнародним інструментам, які дозволяють країнам та міжнародним організаціям реагувати на геноцид. Основний міжнародний інструмент у цьому відношенні - Конвенція про запобігання та покарання злочину геноциду, прийнята ООН в 1948 році. Ця Конвенція встановлює визначення геноциду та зобов'язання держав у запобіганні та покаранні цього злочину.

Концепт геноциду має велике значення для міжнародних відносин через свої інформаційні аспекти. Злочини геноциду часто супроводжуються масовою пропагандою, дезінформацією та маніпуляціями громадською думкою. Держави, політичні діячі або угруповання, які здійснювали або здійснюють геноцид, зазвичай намагаються використовувати інформаційні засоби для відмивання своєї відповідальності та виправдання своїх дій. У таких ситуаціях важливою стає роль міжнародних ЗМІ, які повинні висвітлювати правдиву картину подій і протиставлятися дезінформації.

Міжнародні інформаційні відносини також грають важливу роль у виявленні інцидентів геноциду. До недавнього часу було багато випадків, коли геноцид відбувався в усій своїй жахливій силі, але інформація про нього не досягала міжнародної спільноти через цензуру або обмежену доступність інформації. Однак завдяки сучасним технологіям та розвитку міжнародних ЗМІ, інформація про подібні злочини стає доступною для всього світу, що сприяє реакції міжнародної спільноти та може допомогти вчасно запобігти масовому вбивству, широкомасштабним утискам за етнорелігійною ознакою тощо.

Концепт геноциду в міжнародних інформаційних відносинах виконує декілька важливих функцій. Він допомагає забезпечити правосуддя та покарання винних у злочинах геноциду, а також сприяє запобіганню подібним злочинам через підвищення свідомості учасників політичного процесу та розповсюдження правдивої адекватної інформації. Міжнародні інформаційні відносини грають важливу роль у цьому процесі, надаючи

можливість світовому співтовариству пересвідчитися в неприпустимості цього злочину проти людства та невідворотності покарання за нього.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text
2. Аль-Захарна М.С. Принцип індивідуальної відповідальності і покарання за злочин геноциду. К., 2000.
3. Аль-Захарна Салім Мухаммед Сааді. Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів за злочин геноциду : Автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.11. К., 2001. 20 с.
4. Антонович М.М. Проблема визначення злочину геноциду в міжнародному праві та його застосування до голодомору 1932 - 1933 рр. в Україні. 2008.
5. Бакаев А.А. Досвід зарубіжних країн щодо відповідальності за геноцид. Київ. Наукова думка, 2012. 151 с.
6. Бем М. В. Міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук. Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". Одеса, 2014. 18 с.
7. Бендерський Ю. Кримінально-правова характеристика складів злочинів проти миру і безпеки людства. Економіка України. 2014.
8. Бендерський Ю. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинів проти миру і безпеки людства. Економіка України. 2013.
9. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В.Г. Буткевича. К. : Либідь, 2002.
10. Важна К. А. Проблеми реалізації відповідальності держави за геноцид в сучасному міжнародному праві : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин». К. : КНУКіМ, 2017.
11. Важна К. Сутність геноциду відповідно до чинного міжнародного права та міжнародно-правової практики. Міжнародне право. 2017.

12. Герасименко М.М. Деякі аспекти притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення геноциду. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2020.

13. Герасименко М.М. Особливості розслідування геноциду. Часопис Київського університету права. 2020.

14. Голокост та голодомор у контексті міжнародно-правових поглядів Р. Лемкіна щодо концепції злочину геноциду. Європейські перспективи. 2013.

15. Гон М. Геноцид: сутність явища та його суб'єкти / М.Гон // ХХ століття – етнонаціональний вимір та проблеми Голокосту: збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції, Житомир, 22-23 жовтня 2010 р. Дніпропетровськ: Видво Центр «Ткума», 2011.

16. Гон М. Геноциди першої половини ХХ ст.: порівняльний аналіз. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 180 с.

17. Зіневич Н. До питання про специфіку геноциду ромів на українських землях у роки Другої світової війни / Н. Зіневич // Голокост і сучасність. 2009.

18. Злочин геноциду: історичне визначення та конвенціональне закріплення у міжнародному кримінальному праві. Університетські наукові записки. 2011.

19. Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві та законі : монографія. Х.: Право, 2013. 528 с.

20. Козицький А. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. (причини, особливості, наслідки): навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Львів: Літопис, 2012. 608 с.

21. Кудря І. Г. Міжнародне право: між теоретичним дискурсом та історичною практикою. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Київ: ТНУ, 2019.

22. Куртинець М. І. «Геноцид»: історія створення та утвердження у міжнародному праві. Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матер. третьої міжнар. наук. конф. відп. за випуск М. І. Пашковський; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012.

23. Кутах І. Ідентифікація злочинності в міжнародному праві: порівняльні аспекти. Економіст. 2014.

24. Леган І.М. Історико-правові передумови становлення та розвитку міжнародного співробітництва у боротьбі із транснаціональною злочинністю. Альманах міжнародного права. 2021.

25. Леган І.М. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії транснаціональній злочинності: монографія. Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 328 с.

26. Маєвська А.А. Злочини проти людяності: міжнародно-правий аспект: дис. ...канд. юрид. наук : спец. : 12.00.11 – міжнародне право / Маєвська Алла Анатоліївна. Харків, 2002. 181 с.

27. Маєвська А.А. Міжнародний кримінальний суд: історія і сучасність. Права людини в умовах реформування правової системи України (до 50-ї річниці Загальної декларації про права людини) тези доп. та наук повід. наук конф. молодих вчених та аспірантів / за ред. М.І. Панова. Харків: нац. юр.т. акад. України. 2013.

28. Манов Б. Міжнародне право і сучасність / Б. Г. Манов // Журн. рос. права. – 2008.

29. Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів за злочини геноциду / Л. А. Філянina, Ю. Р. Тарантюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012.

30. Міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна щодо кваліфікації окремих прикладів масових порушень прав людини як злочину «геноциду» / М. В. Бем // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. 2013.

31. Об'єктивні ознаки геноциду в кримінальному законодавстві України та інших держав романо-германської правової сім'ї / І. Строкова // Вісник Національної академії прокуратури України. 2015.
32. Обов'язок покарання за злочин геноциду: судова практика держав / М. М. Антонович // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2013.
33. Панкевич О. З. Правова спадщина Г. Лаутерпахта і Р. Лемкіна: аспекти використання. Концептуалізація та використання правової спадщини: матеріали Всеукраїнського круглого столу онлайн. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2018.
34. Питання відповідальності держави за злочин геноциду у практиці Міжнародного суду справедливості / А. В. Горбатюк // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2012.
35. Портнов А. Концепції геноциду та етнічних чисток: західні наукові дискусії і місце в них українських сюжетів / Андрій Портнов. // Україна модерна. Війна переможців і переможених. 2008.
36. Проблеми кваліфікації геноциду, вчиненого у співучасті, за Кримінальним кодексом України / І. І. Строкова // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2009.
37. Радомська Д. І. Відповідальність за геноцид в міжнародному кримінальному праві / Д. І. Радомська. // Актуальні проблеми міжнародного права та порівняльного правознавства. 2011.
38. Ребриш Р.І. Геноцид як злочин проти безпеки людства за міжнародним кримінальним правом. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016.
39. Строкова І. І. Кримінальна відповідальність за геноцид (порівняльний аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. І. Строкова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2010. 18 с.
40. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони. Монографія. К.: Атіка, 2004. 280 с.

41. Хаустова М.Г. Федоровська М.А. Сутність поняття злочину геноциду в міжнародному праві. Порівняльно-аналітичне право. 2019.
42. Ярошевич А.Д. Сутність та причини вчинення злочинів проти миру та безпеки людства. Право України. 2014.
43. Anderton C. H., Brauer J. (eds.) *Economic Aspects of Genocides, Other Mass Atrocities, and Their Prevention*. Oxford: Oxford University Press. 2016.
44. Gallagher A. *Genocide and Its Threat to Contemporary International Order*. London: Palgrave Macmillan. 2013.
45. Schabas W. *Genocide in international law: the crimes of crimes*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.